

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
САДІВНИЦТВА**

КОСТЮК М. В.

ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

**Методичні рекомендації для практичних занять для студентів
спеціальності 091 Біологія
освітнього рівня Молодший бакалавр**

Умань 2022

Укладач: к. і. н., доцент Костюк М. В.

ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ: Методичні рекомендації для практичних занять для студентів спеціальності 091 Біологія освітнього рівня Молодший бакалавр. Умань: Оперативна поліграфія, 2022. 78 с.

Рецензенти: Ямчук П.М. доктор філософських наук, професор УНУС;
Доморослий В. І. кандидат історичних наук, доцент УНУС

Методичні рекомендації затверджено на засіданні кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін (протокол № 4 від 06 жовтня 2022 р.)

Друкується за рішенням кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін (протокол № 4 від 06 жовтня 2022 р.) та науково-методичної комісії факультету плодоовочівництва, екології та захисту рослин (протокол № 3 від 07 жовтня 2022 р.).

© Костюк М. В., 2022
© УНУС, 2022

Мета, цілі та програмні результати навчання дисципліни «Історія та культура України»

Дисципліна «Історія та культура України» розглядає низку теоретико-методологічних та конкретно історичних питань, пов'язаних з історією формування території сучасної України, історією становлення українського народу, історією державотворчих процесів на українських землях, формуванням самобутньої і неповторної вітчизняної культури.

Мета вивчення курсу полягає у формуванні у здобувачів вищої освіти національно-культурної ідентичності, патріотичного світогляду, активної соціальної та громадянської позиції, почуття власної гідності у результаті осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії та культури України в контексті історичного процесу.

Основні завдання вивчення дисципліни «Історія та культура України»: проаналізувати етнічні й державотворчі процеси на території України та визначити умови формування та розвитку вітчизняної культури, як самобутньої культури українців; формувати уявлення про вітчизняну історію та культуру, як частину всесвітнього історичного та культурного процесу; розвивати навички дослідницької роботи з джерелами та об'єктивного аналізу історичних фактів; виховувати патріотичні почуття та шанобливе ставлення до історії України, її історичних постатей та діячів культури.

Місце навчальної дисципліни в структурно-логічній схемі освітньо-професійної програми: вивчення змісту дисципліни базується на освоєнні курсів бакалаврського рівня вищої освіти: ділова українська мова, іноземна мова, правознавство.

Програмні результати навчання:

ПР01. Розуміти соціальні та економічні наслідки впровадження новітніх розробок у галузі біології у професійній діяльності.

ПР23. Реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства.

Компетентності:

Загальні компетентності:

ЗК01. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК02. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

ЗК09. Здатність діяти соціально відповідально і свідомо з метою збереження природного навколишнього середовища.

МОДУЛЬ №1

ВСТУП ДО ПРЕДМЕТА. ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ТА ЙОГО ДЕРЖАВНОСТІ. ПРАДАВНЯ УКРАЇНА

1. Предмет та джерела курсу «Історія та культура України». Періодизація історії та культури України. Методологічні основи її вивчення.
2. Основні етапи розвитку української національної історичної думки. Особливості етногенезу українського народу.
3. Українські землі в доісторичний період.

Мета семінарського заняття: визначити мету та завдання курсу «Історія та культура України»; проаналізувати існуючі теорії походження українського народу, пояснити структуру українського етносу; надати перелік визначних пам'яток України, що входять до світової культурної спадщини; ідентифікувати українську культуру, як таласократичну; перелічити основні етапи історико-культурного розвитку України; довести про заселення майбутніх українських земель; розглянути найвідоміші археологічні культури та систему вірувань давніх слов'ян.

Ключові поняття і терміни: *етнографія, етногенез, слов'яни, діаспора, субетнічні групи, культурна політика, ЮНЕСКО, таласократія, телурокартія, слов'янський тип культури, давні форми язичницьких релігійних уявлень (тотемізм, фетишизм, анімізм, магія), скіфи, скіфська пектораль, кургани, сармати, слов'янські племена, язичництво (поганство), історичні джерела, палеоліт, мезоліт, неоліт, енеоліт, бронзовий вік, ранній залізний вік, колонізація, неандертальська людина (палеоантроп), кроманьйонець (неоантроп).*

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Автохтонне населення – корінне населення. В сучасній політології корінним прийнято вважати народ, що його на території нинішнього проживання «застає» історія.

Археологія – наука, яка вивчає історію суспільства за матеріальними залишками життя та діяльності людей – речовими пам'ятками.

Велике переселення народів – грандіозні етнічні переселення, які відбулися в Європі у IV – VI ст.

Велике розселення слов'ян – переселення слов'ян, які відбулися в Європі у VI – VII ст. в процесі Великого переселення народів, коли слов'янські племена з'являються у Подунав'ї, у глибинних районах Балканського півострова – на півдні, на заході доходять до Ельби та балтійського узбережжя; на північному сході заселяють верхів'я Дону й Волги.

Етногенез – походження, становлення етносу, народу. Більшість етносів планети на шляху до усвідомлення себе цілісністю пройшли свій складний і суперечливий шлях становлення та розвитку. Тому єдиної етногенетичної концепції не існує, а наявні – здебільшого дискусійні. Щодо етногенезу українців, то тут існує декілька концепцій: 1) трипільсько-арійська (Ю. Шилів, С. Плачинда, В. Рубан та ін.), яка доводить давність українського народу, починаючи з V тис. до н.е., і яка зводить його становлення і розвиток до міфів, артефактів, культурно-побутової ідентичності тощо; 2) ранньослов'янська (М. Грушевський, М. Мішко, М. Браичевський та ін.), яка виводить початки формування українського етносу від часів розпаду праслов'янської спільноти в середині I тис. до н. е.; 3) давньоруська (В Мавродін, О. Гуржій, П. Толочко та ін.), яка прагне довести походження трьох слов'янських народів (українців, білорусів, росіян) від єдиного кореня та підтвердити їхнє історичне значення; 4) геополітична (Ю. Липа, В. Крисаченко, М. Носів та ін.), підтверджує тезу про пріоритет довкілля як головного чинника формування ментальних рис українського етносу.

Етнос – спільність людей, яка історично склалась, має спільні особливості культури, мову, звичаї, усвідомлює як свою єдність, так і відмінності від інших подібних спільностей.

Зарубинецька культура – (III ст. до н. е – II ст. н. е). стала відома після відкриття В. Хвойком біля с. Зарубинці (Черкащина).

Колонізація – заселення та освоєння вільної території, а також: загарбання якоїсь країни або краю, що супроводжується визиском, підкоренням, а часом і винищенням місцевого населення.

Кролеве – стоянка кам'яного віку біля с. Кролеве в Закарпатті. Тут було відкрито найдавніші сліди перебування людини на території країни (близько 800 – 900 тис. років тому).

Культура – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії, а також механізм продукування, розподілу, обміну і споживання цих цінностей.

Стоянка – неукріплене давнє поселення людей кам'яного віку, яке не мало довготривалих споруд.

Черняхівська культура - (II – V ст.. н. е). Перші пам'ятки були виявлені в 1900 – 1901 рр. у Середньому Подніпров'ї на Київщині В. Хвойко.

ХРОНОЛОГІЯ

IV – III тис. до н. е. – Трипільська культура

IX ст. до н. е. – IV ст. н. е. – виникнення найдавніших великих племінних союзів та рабовласницьких держав в епоху раннього залізного віку.

Середина VIII – початок VII ст. до н. е. – Велика грецька колонізація

Середина VII – початок VI ст. до н. е. – колонізація Північного Причорномор'я

ТЕСТИ ТА КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Історія України — це наука, яка вивчає:
  - а) минуле людей, що проживали на території сучасної України;
  - б) минуле землі, що зараз називається Україною;
  - в) минуле держави, яка зараз називається Україною.
2. Пралюди (архантропи), як гадають зараз вчені, з'явилися на території України:
  - а) 2 млн. років тому; б) 1 млн. років тому; в) 100 тис. років тому;
  - г) 80 тис. років тому.
3. Час існування на території України трипільської культури:
  - а) V — IV тис. до н. е.; б) IV — I тис. до н. е.; в) II — I тис. до н. е.;
  - г) III — V тис. до н. е.
4. Вперше дослідив поселення носіїв трипільської культури:
  - а) С. Бібіков; б) В. Хвойка; в) Л. Пастернак; г) О. Потебня.
5. Найдавнішим народом на території України були:
  - а) скіфи; б) сармати; в) кіммерійці; г) греки.
6. Племена, що проживали на більшій частині сучасної України в VII — III ст. до н. е. давньогрецькі автори об'єднували під назвою:
  - а) кіммерійці; б) скіфи; в) сармати; г) гунни.
7. Столицею Боспорського царства було місто:
  - а) Ольвія; б) Пантікапей; в) Фанагорія; г) Тіра.
8. До остаточного занепаду грецьких колоній у Північному Причорномор'ї призвела навала:
  - а) сарматів; б) готів; в) гуннів.
9. У писемних джерелах слов'яни спочатку згадуються під назвами:
  - а) склавинів, готів, аланів; б) венедів, склавинів, антів; в) склавинів, антів, аланів; г) склавинів, антів.
10. В I половині і в середині I тис. до н. е. давньослов'янські племена були об'єднанні в два союзи державного типу:
  - а) Склавінський; б) Велику Скіфію; в) Антський; г) Аварський Каганат.
11. Коли і де зародилася людська цивілізація на території України?
12. Назвіть основні періоди розвитку первісного ладу.
13. Де знайдено археологами стоянки первісних людей на території України?
14. Визначте шляхи заселення території сучасної України.
15. Коли існували трипільські племена на території України?
16. Назвіть періоди життя кіммерійців, скіфів, сарматів?

17. Назвіть античні міста-держави у Північному Причорномор'ї?
18. Назвіть об'єднання, які існували в добу так званого великого переселення народів в Україні?
19. Визначте місце трипільської культури в давній історії України.

ТЕМИ РЕФЕРАТИВ

1. «Синопис» – найдавніший підручник з історії України.
2. Перші історіографічні дослідження з історії України (к. XVIII – поч. XX ст.).
3. Сучасні дослідження історії України зарубіжними вченими.
4. Українська культура в контексті світової культури.
5. Українські культурологічні концепції: теорії, зміст, автори.
6. Специфічні риси української культури.
7. Неолітичні поселення на українських землях.
8. Бронзова епоха – новий період давньої історії України.
9. Відомі дослідники археологічних культур стародавньої України.
10. Економіка і побут скіфів.
11. «Звіриний стиль» у прикладному мистецтві скіфів.
12. Скіфський пантеон.
13. Кургани – «піраміди українського степу».
14. Культура скотарів-кочівників – кіммерійців.
15. З історії військової справи сарматів.
16. Античні міста-держави на Північному Причорномор'ї: історія та культура.
17. Боспорське царство, Херсонес та Ольвія — боротьба за гегемонію у Північному Причорномор'ї.
18. «Український Степ — «прохідний двір» європейської історії» (В'ячеслав Липинський).

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркас М. Історія України-Русі /М. Аркас. – К.: Вища школа, 1990. – С. 1 – 15.
2. Баран В. Д. Походження слов'ян / В. Д. Баран. – К., 1991.
3. Баран В. Д. Походження слов'ян /В. Д. Баран, Д. Н. Козак, Р. В. Терпиловський. – К.: Наук. думка, 1991 – С. 5-27, 90-133.
4. Борисенко В. Й. Курс української історії: З найдавніших часів до XX ст.: Навч. посібник / В. Й. Борисенко. – К.: Либідь, 1996. – С. 5-37.
5. Брайчевський М. Конспект історії Україн / М. Брайчевський. – К.: Знання, 1993. – С.10-40.
6. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – К.: Наук, думка, 1992. – С.30-63.

7. Давня історія України: У 2-х кн. / П. П.Толочко, Д. Н.Козак . – К., 1994.
8. Залізняк Л. Л. Первісна історія України: Навч. посібник/ Л. Л. Залізняк. – К., 1999.
9. Залізняк Л. Л. Походження українського народу /Л. Л. Залізняк. – К., 1996.
10. Історія України: нове бачення: У 2-х т. – К.: Україна, 1996. – Т. 2. – С. 5-39.
11. Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич. – Львів: Світ, 1990. – С. 22-33.
12. Лановик Б. Д. Історія господарства: Україна і світ /Б. Д. Лановик , З. М. Матисякевич , Р. М. Матейко – Київ: Вища школа, 1995. – С. 5-10, 27-31.
13. Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська Василенко. – К.: Либідь, 1992. — Т.1. – С. 41-81.
14. Пономарьов А. П. Етнічність та етнічна історія України /А. П. Пономарьов. – К., 1996.
15. Чмихов М.О. Археологія та стародавня історія України / М. О. Чмихов. – К., 1992.
16. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.: Навч. Посібник / Н. Яковенко. – К.: Генеза, 1997. – С. 8-25.

МОДУЛЬ № 2

УКРАЇНА КНЯЖОЇ ДОБИ

1. Східні слов'яни у VI – IX ст.
2. Виникнення, становлення та піднесення Київської Русі.
3. Політична роздробленість Київської Русі.
4. Галицько-Волинська держава.
5. Особливості розвитку культури княжої доби.

Мета семінарського заняття: ознайомити студентів з початком історії національного державотворення; визначити місце Київської Русі у світовому цивілізаційному просторі; простежити за розвитком духовної культури та охарактеризувати її особливості; з'ясувати причини феодальної роздробленості та сформулювати історичне значення Галицько-Волинського князівства.

Ключові поняття і терміни: *християнство, Змієві вали, Віче, полюддя, протодержавні утворення, «норманська» теорія, регент, посадник, десятина, ротація, вотчина, уділ, політична роздробленість, ізгой, смерд, холоп, рядович, закуп, автономія, «шлях з варяг у греки», автохтони, дитинець, окільний град, посад, монументальний живопис (фреска, мозаїка), малярство (іконопис), книжкова мініатюра, візантійський архітектурний (хрестовокупольний) стиль, придворно-княжий, єпископальний стилі, літопис, скоморохи, монастир.*

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Анти – південно – східна група слов'янських племен в IV – VII ст., які проживали у межиріччі Дністра і Дніпра. Суспільний устрій антив – військова демократія. Займалися землеробством, тваринництвом, різноманітними ремеслами і промислами. Остання згадка – 602 р.

Бояри – верхівка панівної верстви середньовіччя в Київській Русі. Термін вживався стосовно багатих і знатних служилих людей. З часом боярами стали називати і членів дружини князя та місцеву неслужилу знать.

Давні слов'яни – група племен, які належали до індоєвропейської спільноти, предки сучасних слов'янських народів Східної, Центральної і Південної Європи.

Данина – натуральний або грошовий податок з підкорених племен та народів. У Київській Русі – найдавніша форма податку, що регулярно збирався з підданих східнослов'янських та угро – фінських племен. Князь збирав податок шляхом полюддя, об'їжджаючи свої землі. У 947р. Ольга встановила постійні пункти збирання данини. Відтоді данина стала

постійним державним податком. Одиницею оподаткування в княжу добу були – дим - двір (родина, сім'я).

Дружина – постійне військо князя та апарат його влади.

Київська Русь – держава у східних слов'ян, що проіснувала з 882 р. по 1240 р. У Руських літописах державу називали Руссю або Руською землею. Русь сформувалася внаслідок консолідації східнослов'янських племен у VIII–IX ст. Спочатку це були племінні союзи, що згодом стали племінними князівствами. У 883 р. внаслідок об'єднання Київського князівства з Новгородським розпочався процес утворення єдиної східнослов'янської держави – Київської Русі. Політичним центром держави стала Наддніпрянщина. З приєднанням нових земель Руською землею стали називати всі території, підвладні київським князям. Завершення формування Київської Русі відбулося за правління Ярослава Мудрого. Після його смерті влада київських князів ослабла і розпочався процес децентралізації держави, що проявився у міжкнязівських чварах. Відсутність єдності між князями призвела до ослаблення Київської Русі та появи самостійних князівств, що в 1223 р. та в 1239–1240 рр. не змогли встояти під навалюю монголо – татарського війська. Удільні князівства стали васалами Золотої Орди.

Князь – в IX–XVI ст. у слов'ян голова монархічної держави або окремого політичного об'єднання чи представник феодальної аристократії.

Норманська теорія – проблема заснування Руської держави слов'янами чи варягами виникла в середині XVII ст., коли німецькі вчені Г. Байєр та Г. Міллер захищали теорію щодо вирішальної ролі варягів у заснуванні Київської Русі. На противагу їм, М. Ломоносов відстоював теорію про виключно слов'янську природу державності на території Східної Європи. Основою норманізму була методологія щодо одномоментного утворення Київської Русі внаслідок діяльності певної історичної особи. Подібних поглядів дотримувались і антинорманісти. Однак наприкінці XIX ст. дослідниками розглядалися питання етнічної приналежності літописних варягів, появи перших руських князів, пояснення назви «Русь». З накопиченням значного масиву інформації питання про виключну роль норманів у створенні Русі стало зазнавати значних змін. Сучасні дослідники вважають, що Русь була утворена слов'янами, враховуючи і факт, що на чолі держави стояла варязька династія Рюриковичів. Всі передумови до утворення державності визріли задовго до захоплення влади варягами.

Політичний устрій – Київська Русь - типова ранньофеодальна монархія на чолі з великим київським князем. Протягом правління перших князів відбулося становлення суспільної та державної ієрархії. На чолі держави стояв великий київський князь, якому підпорядковувалися всі удільні князі. Великий князь зосереджував у своїх руках всю законодавчу, адміністративну, судову та військову владу. Титул великого князя був

спадковим. Опора князя – бояри та військова дружина. В державі владні повноваження розподілялися за принципом сюзеренітету - васалітету.

Русь має 4 основних значення: 1) етнічне – народ, плем'я; 2) соціальне – суспільний прошарок. Соціальний стан; 3) політичне – східнослов'янська держава; 4) географічне – певна територія, земля. Існують наступні гіпотези пояснення терміну Русь: 1) Автохтонна (Наддніпрянська) – від назв річок з коренем «рос» (Рось, Росава, Роставиця); 2) Скандинавська (Норманська) – від фінського слова « ruotsi», яким фіни називали варягів(норманів).

Східнослов'янські союзи племен – склалися в VII – IX ст.. внаслідок об'єднання кількох самостійних племен. На території України літописи згадують 9 східнослов'янських племен: поляни, древляни, волиняни, дуліби, бужани, білі хорвати, тиверці, уличі та сіверяни.

Хрещення Русі – релігійна реформа 980 р. і створення пантеону богів на чолі з Перуном не виправдала сподівань Володимира Великого щодо консолідації всіх східнослов'янських племінних союзів. Тому в 988 р. було проведено нову релігійну реформу через прийняття християнства як державної і єдиної релігії Київської Русі. Введення християнства на Русі призвело до зближення з іншими християнськими державами, пожвавило міжнародні зв'язки, зміцнило державу, сприяло розвиткові культури.

Язичництво – первісна релігія східних слов'ян, сутність якої полягала в обожненні сил природи та культу предків.

ХРОНОЛОГІЯ

I – II ст. н.е. – перші згадки давньослов'янських племен у творах античних вчених

VI ст. – вперше з'явилася назва «слов'яни»

VIII – IX ст. – слов'яни розселилися на території Східної Європи

Кінець V ст. – Заснування Києва.

Середина IX ст. – Згадка в арабських джерелах про кагана «аль-Діра».

860-882 – Правління Аскольда.

882-912 – Князування Олега в Києві.

980-1015 – Князування Володимиру Великого в Києві.

988 – Початок християнізації Русі.

1019-1054 – Князування Ярослава Мудрого в Києві.

1015 – Запровадження «Руської правди» (устава Ярослава).

1113 – Початок написання Нестором «Повісті временних літ».

1113-1125 – Князування Володимира Мономаха в Києві.

1169 – Зруйнування Києва владимиристо-суздальським князем Андрієм Боголюбським.

1187 – Перша згадка назви «Україна» в Іпатіївському літописі.

1199-1205 – Князування Романа Мстиславича в Галичі.

1238-1264 – Князювання Данила Галицького.

1301-1308 – Князювання Юрія I.

1303 – Заснування Галицької митрополії.

1308-1323 – Правління Андрія і Лева II.

1324-1340 – Правління Юрія II Болеслава.

ТЕСТИ ТА КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. В якому письмовому джерелі вперше знаходимо назву «Україна»:
а) «Повість минулих літ»; б) Київський літопис XII ст.; г) «Повість про закон і благодать»; д) «Повчання».
2. Спосіб обробки землі, коли її інтенсивно використовували до виснаження, а потім покидали до відновлення родючості, називається:
а) перелоговою системою; б) двопллям; в) трипллям; г) вирубно-вогневою системою.
3. Найдавнішою концепцією щодо походження слов'ян вважають:
а) Дунайську; б) Карпато-Дунайську; в) Вісло-Одерську; г) Скіфо-сарматську.
4. Автором Дунайської концепції походження слов'ян є:
а) П. Шафарик; б) Нестор-літописець; в) Митрополит Іларіон; г) Володимир Мономах.
5. Який літопис називає «Україною» під 1113 і 1280 рр. територію Галицько-Волинського князівства на Західному Бузі, що межує з Польщею:
а) «Повість минулих літ»; б) «Повчання»; в) Галицько-Волинський літопис; г) «Слово о полку Ігоревім».
6. У якому столітті «Україною» літописи називають Середнє і Нижнє Подніпров'я:
а) XVI - XVII ст.; б) IX - X ст.; в) XIII - XIV ст.; г) XV - XVII ст.
7. Хто з дослідників вважає, що старе історичне ім'я «Русь», «русин», «руський» у часи політичного і культурного занепаду було присвоєне великоросійським народом:
а) В. Винниченко; б) М. Грушевський; в) К. Птолемей; г) М. Котляревський.
8. Коли до Галицько-Волинської держави прикладається назва «Мала Русь»?:
а) XIV ст.; б) XIII ст.; в) XV ст.; г) XIX ст.
9. В українських землях тризуб відомий з:
а) VI - VIII ст.; б) V - VII ст.; в) III - IX ст.; г) II — III ст.
10. Назва «Україна» найдавніше зафіксована у Київському літописі

під роком:

а) 1187 р.; б) 1189 р.; в) 1205 р.; г) 1325 р.

Розкажіть про етногенез стародавніх слов'ян та етапи формування східного слов'янства.

11. Які були перші державні об'єднання у східних слов'ян?
12. Розкажіть про розселення за заняття східних слов'ян?
13. Якими були культура і вірування східних слов'ян?
14. Коли виникло місто Київ?
15. Які торговельні шляхи сходилися у Києві?
16. Визначте етапи розвитку Давньоруської держави.
17. Дайте характеристику діяльності її перших князів: Олега, Ігоря, Ольги, Святослава.
18. Поясніть значення реформ, запроваджених Володимиром Великим.
19. Охарактеризуйте стан культурно-освітньої діяльності Ярослава Мудрого та визначте напрями міжнародних зв'язків, установлених князем.
20. Дайте аналіз «Руській правді».
21. Охарактеризуйте державний устрій Київської Русі.
22. Проаналізуйте діяльність князя Володимира Мономаха.
23. Охарактеризуйте соціально-політичні причини феодалної роздробленості Київської Русі.
24. Які пам'ятки старовинної архітектури з часів Київської Русі збереглися до наших днів?
25. Коли виникло місто Львів?
26. Якими були відносини Галицько-Волинської держави з Польщею, Угорщиною, Папським престолом?
27. Доведіть, що Київська Русь – перше українське державне утворення.
28. Розкрийте зміст та етапи еволюції політичної структури Київської Русі в IX-XI ст.
29. Яке історичне значення Київської Русі?
30. Хто і коли об'єднав Галицько-Волинську державу?
31. Визначте особливості суспільно-політичного устрою Галицько-Волинської держави.
32. Яке історичне значення Галицько-Волинської держави?

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Обереги прадавніх українців.
2. Солярні вірування давніх слов'ян.
3. «Велесова книга»: гіпотези, факти, тлумачення.
4. «Норманська теорія» еволюції державності на Русі.
5. Основні тенденції політичного життя русичів у часи правління перших Рюриковичів (від Олега до Святослава).

6. Історичний портрет князя Святослава – полководця і державного діяча.
7. Передумови прийняття християнства на Русі.
8. Українські землі в період політичної роздробленості Русі.
9. Галицько-Волинське князівство.
10. Нова писемність за часів християнізації Русі.
11. Матеріальна культура Київської Русі.
12. Декоративно-прикладне мистецтво княжої доби.
13. Основні етапи розвитку давньоруського літопису.
14. «Повість временних літ» як енциклопедія життя Русі.
15. Розвиток освіти та зачатки науки.
16. «Києво-Печерський патерик».
17. Творчість іконописців княжої доби.
18. Усна народна творчість Київської Русі
19. Музика і театр у Київській Русі.
20. Мистецтво книжкової мініатюри.
21. Монастирі – осередки культурного і духовного життя.
22. Суспільно-політична думка Київської Русі.
23. Культурна спадщина Київської Русі і сучасність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брайчевський М. Ю. Походження Русі /М. Ю. Брайчевський. – К., 1968.
2. Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі /М. Ю. Брайчевський. – К., 1989.
3. Грушевський М. С. Нариси історії Київської землі /М. С. Грушевський. – К., 1991.
4. Давня історія України: У 3-х т. – К., 2000. – Т. 3.
5. Історія України: нове бачення: У 2-х т. — К.: Україна, 1995. — Т.1. – С. 40-112.
6. Котляр М. Ф. Галицьке-Волинська Русь /М. Ф. Котляр //Україна крізь віки: В 15 т. — К.: Альтернативи, 1998. – Т.5.
7. Крип'якевич І. Галицьке-Волинське князівство /І. П. Крип'якевич. – К., 1994.
8. Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич. – Львів: Світ, 1990. – С. 33-85.
9. Літопис Руський /За ред. і перекладом Л. Є.Махновця. – К., 1989.
10. Повість врем'яних літ. – К., 1990. – С. 6-200.
11. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2-х т. – К.: Либідь, 1992. – Т.1. – С. 110-166, 133-175, 183-214.

12. Сергійчук В. Національна символіка України / В. Сергійчук. – К., 1992.
13. Січинський В. Чужинці про Україну / В. Січинський. – К., 1992.
14. Терещенко Ю. І. Україна і європейський світ/ Ю. І. Терещенко. – К.: Перун, 1996. — С. 189-198.
15. Толочко О.П. Київська Русь /О. П. Толочко , П. П. Толочко. – К., 1998.

МОДУЛЬ № 3

ЛАТЕНТНА ДОБА УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ (друга половина XIV – перша половина XVII ст.)

1. Українські землі у складі Великого князівства Литовського.
2. Українські землі у складі Речі Посполитої.
3. Культура України в другій половині XIV –першій половині XVII ст.

Мета семінарського заняття: розглянути вплив політичних подій, що відбувалися на українських землях у XIV – I пол. XVI ст.; проаналізувати, які наслідки мало укладення Кревської, Городельської та Люблінської уній в об'єднанні Литви та Польщі; визначити роль Брестської унії у захисті української та білоруської православної церкви; простежити за розвитком освітянської справи, мистецтва та літератури.

Ключові поняття і терміни: *Кревська унія, Люблінська унія, Брестська унія, уніатська церква, Річ Посполита, статuti, козацтво, реєстрове козацтво, шляхта, гетьман, національне пригнічення, магдебурзьке право, воєводство, сепаратизм, магнати, волока, сейм, війт, фільварок, азбука, академія, бакаляри, дидаסקали, уставники, «вільні науки», братства, портрет-парсуна, ренесансно-бароковий стиль.*

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Автономія – самоврядування частини населення чи народу в рамках однієї держави.

Адміністративно – політичний устрій – поділ території на певні частини з метою створення державних форм влади і управління на місцях. У період втрати Україною державної незалежності в ході поділу її території між сусідніми державами на українських етнічних землях створювалися колоніальні органи управління, і поступово поширювався адміністративний устрій метрополії.

Колонізація – заселення чи освоєння нових земель.

Кріпосне право – феодална залежність селян, що складалася в прикріпленні до землі, підпорядкованості адміністративній і судовій владі феодала. Кріпосне право на українських землях юридично вводилося постановою Речі Посполитої 1573 р. і Литовським статутом 1588 р.

Національні утиски і гноблення – переслідування людей за національною приналежністю, обмеження їх політичних, економічних, станових і особистих прав.

Полонізація – ополячення.

Республіка – форма державного правління, що передбачає виборність верховної влади на певний строк.

Унія – форма об'єднання монархічних держав під короною одного володаря.

Феод – земельне володіння, що надавалося сюзереном васалу в спадкову власність за умови несення повинностей або служби. Не становило повної власності того, хто його отримав.

Фільварок – господарство феодала, у якому використовувалася праця закріпачених селян.

Шляхта – панівний соціальний стан у Польщі, Литві, а також на українських землях, що входили до складу цих держав у XV – XVII ст.

Сейм – станова – представницький орган у Польщі, Литві і Чехії.

ХРОНОЛОГІЯ

1316-1341 – правління великого князя Гедиміна.

1345-1377 – правління великого князя Ольгерда.

1349-1352 – Загарбання Галичини Польщею і приєднання Волині до Великого князівства Литовського

1362 – приєднання Київщини, Переяславщини і Поділля Литвою після перемоги над золотоординським військом в урочищі Сині Води .

1368-1372 – включення до Великого князівства Литовського Чернігівщини.

1392-1430 – князювання Вітовта.

1399 – поразка військ Вітовта від ординців на р. Ворскла.

1413 – Городельська унія між Литвою і Польщею.

1415-1420 – Створення у Литві окремої від московської православної митрополії на чолі з київським митрополитом Г. Цамблаком.

1432-1440 – Князювання Сигізмунда Кейстутовича.

1434 – Привілей Сигізмунда Кейстутовича православної шляхті і князям про зрівняння у правах з католиками.

1447 – Привілей Казимира Ягайловича. Законодавче оформлення закріпачення.

1468 – Видання Судебника Казимира Ягелончика.

1529, 1566, 1588 – I, II та III Литовські Статути.

1557 – Прийняття «Уставу на волоки». Аграрна реформа Сигізмунда II Августа.

1569 – Люблінська унія

1574, лютий – видрук «Апостола» і «Букваря» І. Федорова у Львові.

1580 – заснування школи і друкарні в Острозі. Видання «Острозької Біблії»(1581).

1596, жовтень – Берестейська церковна унія.

1633-1647 – митрополит Петро Могила.

ТЕСТИ ТА КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. У XIV ст. під владу яких держав потрапили Берестейщина, Пінщина, Волинь, Чернігово-Сіверщина, Київщина, Поділля?
  - а) Королівства Польського; б) Великого Князівства Литовського; в) царства московського; г) Угорського королівства.
2. Коли було укладено Кревську унію між Литвою та Польщею?
  - а) 1385 р.; б) 1362 р.; в) 1413 р.; г) 1569 р.
3. Визначте дату Люблінської унії та утворення Речі Посполитої:
  - а) 1385 р.; б) 1569 р.; в) 1596 р.; г) 1567р.
3. Брестська церковна унія відбулася у :
  - а) 1305 р.; б) 1385 р.; в) 1569 р.; г) 1596 р.
4. Якою була офіційна мова Великого князівства литовського?
  - а) грецька; б) латинська; в) руська; г) польська.
5. Знайдіть помилку.

У XVI-XVII ст. у ряді міст України були відкриті братські школи. Серед них:

  - а) Київ; б) Кам'янець-Подільський; в) Львів; г) Харків.
6. Вкажіть, хто з перелічених діячів заснував у Печерській Лаврі гімназію?
  - а) Іов Борецький; б) Петро Могила; в) Мелетій Смотрицький; г) Михайло Сльозка.
7. Вкажіть, який із перелічених навчальних закладів був першим вищим навчальним закладом в Україні?
  - а) гімназія в Печерській Лаврі; б) Кам'янець-Подільський єзуїтський колегіум; в) Києво-Могилянський колегіум; г) львівська братська школа.
8. У якому з названих міст Іван Федоров заснував першу в Україні друкарню?
  - а) Львів; б) Острог; в) Луцьк; г) Київ.
9. Вкажіть, яку з названих книг – першу друковану книгу в Україні було надруковано у 1574 р.?
  - а) Апостол; б) математика; в) Острозька Біблія; г) Буквар.
10. Коли була видана «Острозька Біблія»?
  - а) 1569 р.; б) 1596 р. ; в) 1574 р.; г) 1581 р.
11. Які українські землі і коли ввійшли до складу Великого князівства Литовського (ВКЛ)?
12. Проаналізуйте причини швидкого включення українських земель до Литви.
13. У чому полягали особливості ВКЛ, які дали підстави деяким історикам називати його Литовсько-Руською державою?

14. Розкрийте умови та наслідки Кревської унії?
15. Охарактеризуйте посилення наступу на українські землі польських феодалів, причини та наслідки укладення Люблінської унії?
16. Порівняйте становище українських земель у складі ВКЛ та Речі Посполитої.
17. Які зміни в релігійній ситуації на українських землях спричинила Брестська церковна унія? На які дві конфесії була поділена українська церква?
18. Що собою являли братства в Україні і де вони виникли?
19. Коли було проголошено литовські статuti і для чого?
20. Які Ви знаєте виступи українського населення проти польського панування (кінець XIV — XVI ст.)?
21. Чому політичний устрій Речі Посполитої називають «шляхетською демократією».
22. Які українські землі і коли ввійшли до складу Угорщини, Молдавського князівства, Московського царства?

ТЕМИ РЕФЕРАТИВ.

1. Історичний портрет князя Костянтина Острозького.
2. Магдебурзьке право в містах України.
3. Становище православної, уніатської та католицької церков в Україні упершій половині XVII ст.
4. Православні братства та їх роль у розвитку української культури.
5. Початок книгодрукування в Україні.
6. Києво-Могилянський колегіум.
7. Меценатська діяльність П.Могили.
8. Історичні пісні, їх тематика та особливості.
11. «Пересопницьке Євангеліє» – пам'ятка української писемності.
12. Орнаментальне мистецтво.
13. Іконопис XIV – першої пол. XVII ст.
14. Образ Богоматері в українському живописі.
15. Діяльність українських вчених на теренах європейських культур.
16. Формування музично-поетичного жанру «думи».
17. Полемічна література XVI ст.
18. Театральне та музичне мистецтво.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія України в особах: Литовсько-польська доба. – К., 1997.
2. Когут 3. Коріння ідентичності: Студії з ранньомодерної та модерної історії України /3. Когут. – К., 2004.

3. Крижанівський О. П. Історія церкви та релігійної думки в Україні: кінець XVI - середина XIX ст. / О. П. Крижанівський, С. М. Плохій. – К., 1994.
4. Нічик В. М. Петро Могила в духовній історії України / В. М. Нічик. – К., 1997.
5. Ульяновський В. І. Історія церкви та релігійної думки: У 3-х т. / В. І. Ульяновський. – К., 1994.
6. Яковенко Н. Здобутки і втрати Люблінської унії / Н. Яковенко // Київська старовина. – 1993. – №3.
7. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна / Н. М. Яковенко. – К., 1993.

МОДУЛЬ № 4

КОЗАЦЬКА ДОБА. ДОБА НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ ТА КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (XVI– XVIII ст.)

1. Виникнення козацтва. Запорозька Січ – козацька республіка.
2. Національно-визвольна війна українського народу
3. Посилення наступу російського царизму на автономний устрій України, його остаточна ліквідація.
4. Розвиток української культури за часів козацької доби.

Мета семінарського заняття: пояснити феномен козацтва та його культурно-історичне значення; визначити причини Визвольної війни 1648-1657 рр. та наслідки Переяславського договору; проаналізувати характер антиукраїнської політики самодержавної Росії та її вплив на суспільне життя гетьманської доби; розкрити специфіку української барокової культури, вирізнити варіанти національного втілення західноєвропейського стилю в архітектурі, літературі, музиці, театрі.

Ключові поняття і терміни: *уходник, козак, січ, курінь, козацька республіка, Землі війська Запорізького, клейноди, реєстрові козаки, «золотий спокій», рада, «Руїна», Гетьманщина, Конституція, універсал, протекторат, уніфікація, Малоросійська колегія, мазепинці, Визвольна війна 1648-1657 рр., Переяславський договір, Задунайська Січ, гайдамаччина, Коліївщина, опришки, Глухівські статті, козацтво, кобзар, українське бароко, портретний живопис, «троїсті музики», вертеп, балаган, райок.*

Асиміляція – нав'язування мови, культури, звичаїв, релігії панівної нації над підвладною (у даному випадку російської нації над українською).

Барська конфедерація – військово-політичне об'єднання польської шляхти, спрямоване проти короля Станіслава Августа Понятовського і Російської імперії. Створена в 1768 р. у м. Барі на Поділлі.

Військо Запорозьке – назва Української козацької держави, створеної Б.Хмельницьким у ході Національно – визвольної війни українського народу в середині XVII ст.

Військові товариші – почесний титул, який у XVIII ст. гетьман України присвоював козакам за військові заслуги. Як правило, це були найбільш заможні представники козацької старшини. Військові товариші виконували особисті доручення гетьмана і мали право брати участь у ралі старшини. У походах командували сотнями, виконували господарські обов'язки.

Гайдамаки – учасники антифеодального та національно – визвольного руху на Правобережній Україні з початку й до другої половини XVIII ст. Кульмінацією гайдамацького руху була Коліївщина.

Генеральна військова канцелярія – найвища адміністративна установа Гетьманщини.

Генеральна старшина – найвище військове і цивільне керівництво Війська Запорозького, яке з середини XVII ст. перетворилося на державну адміністрацію Гетьманщини. До її складу входили: гетьман, генеральний обозний(відповідав за артилерію); генеральний писар(займався канцелярією гетьмана, фінансами, дипломатичними питаннями); генеральний суддя(вів судові справи на Січі); генеральний осавул(відповідав за організацію ведення прикордонної служби запорозьких земель, підтримував дисципліну і порядок у війську); генеральний хорунжий(опікував військові корогви).

Гетьман – головнокомандуючий військами у Польсько – Литовській державі; у XVI – XVII ст. – командувач Війська Запорозького, з середини XVII ст. – правитель держави Гетьманщини.

Гетьманщина – у другій половині XVII – XVIII ст. напівофіційна назва Лівобережної України (з Києвом), що знаходилася під владою російського царя (нині Чернігівська і Полтавська області), і частини деяких суміжних з ними областей. В історичній і художній літературі ця назва вживалася і пізніше. Назва української національної держави, на чолі якої стояв гетьман, яка постала внаслідок Національно – визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького. Після «Вічного миру» 1686 р. між Росією і Річчю Посполитою термін «Гетьманщина» застосовується лише стосовно Лівобережної України разом із Києвом і 30 – 40 – верстовою смугою навколо міста. Після скасування інституту гетьманства (1764), а на початку 80 – х рр. і полкового адміністративного – територіального устрою назва «Гетьманщина» вживається лише як науково – історичний термін.

Громадянська війна – боротьба за державну владу усередині країни (суспільства) між різними верствами населення.

Еміграція – виїзд з батьківщини в інші країни.

«Епоха героїчних походів» - перші два десятиліття XVII ст., період найбільш успішних походів запорожців проти турків.

Запорозька Січ – військово – адміністративний центр козацтва, що існував за порогами Дніпра із середини XVI ст. до 1775 р. Тут знаходився вищий орган управління Січі – Кіш. Столицею Запорозької Січі було місто – фортеця, яке декілька разів змінювало місце розташування. Відомо про декілька Січей: Хортицька (1553 – 1557), Томаківська (1560 – ті – 1593), Базавлуцька (1593 – 1638), Микитинська (1638 – 1652), Чортомлицька (1652 – 1709), Кам'янська (1709 – 1711, 1728 – 1734), Олешківська (1710 – 1734), Нова Січ (Підпільненська, Покровська – 1734 – 1775).

Інкорпорація – включення до складу, приєднання, поглинання.

Інтервенція – втручання (воєнне, політичне, економічне) однієї держави у справі іншої і її взаємовідносини з третіми державами.

Кіш – центральний орган управління Запорозької Січі У його віданні перебувала адміністрація, фінанси, суд. Виник разом із заснуванням Січі у XVI ст., обирався і контролювався козацькою радою.

Козак – вільна, озброєна людина, що несе прикордонну вартову службу, воїн – вершник.

Козацька рада – найвищий орган влади на Січі (загальні козацькі збори, на яких вирішувалися адміністративні, військові справи, обиралася старшина). Збори, скликані рядовими козаками без волі старшини, називалися чорною радою.

Козацька старшина – військовий та адміністративно – політичний керівний склад Гетьманщини.

Козацькі клейноди – відзнаки та атрибути влади української козацької старшини XVI – XVIII ст. (булава, бунчук, корогва, військова печатка, литаври, пірнач).

Козацькі повстання – збройні виступи козаків кінця XVI – 20 – 30 – х років XVII ст. проти існуючих порядків, польського засилля.

Коліївщина – народно – визвольне гайдамацьке повстання на Правобережній Україні проти панування Речі Посполитої у 1768 – 1769 рр.

Конституція – це Основний закон держави, який поєднує в собі групу норм із вищою юридичною чинністю, які закріплюють основи державного ладу, права, свободи та обов'язки громадян, систему і принципи організації державної влади, територіальної організації.

Контрибуція – примусові грошові виплати переможеного у війні на користь переможця.

Коронний гетьман – верховний головнокомандувач військом Речі Посполитої.

Кошова старшина – адміністративне і військове керівництво(уряд) Запорозької Січі:кошовий отаман, військовий суддя,писар,обозний, осавул, які разом склали Кіш Запорозької Січі. Обиралися кожного року на загальній козацькій раді.

Кошовий отаман – належала вища військово – адміністративна та судова влада на Січі;від імені товариства вступав в зносини з іншими державами;затверджував обраних або призначених козаків на посади;вирішував питання прийняття козаків до війська або їх звільнення).

Кримське ханство – бере початок із середини XIII ст., коли до Тавриди проникли монголо-татарські завойовники. Утворився Кримський уділ Золотої Орди, центром якого стало м. Солхат, названий татарами Кримом (нині Старий Крим). У 1449 р. намісники Золотої Орди, що розпадалася, сформували нове політичне утворення – Кримське ханство. Повновладним господарем у межах ханства вважався хан із роду Гіреїв. Ханство виконувало роль османського важеля (потрапило у васальну залежність від Туреччини у 1475 р.),що впливав на розстановку політичних сил у Східній Європі. При цьому зовнішньо – політичні акції ханства зводилися до грабіжницьких вторгнень на українські, російські, польські, литовські та інші землі й захоплення там здобичі, насамперед невільників.

Курінь – основна військова, адміністративна та господарська одиниця Запорозької Січі, яка складалася із кількох сотень козаків на чолі із курінним отаманом.

Лівобережна Україна – історична назва частини України,що охоплює територію сучасних Чернігівської, Полтавської, західних районів Сумської, східної частини районів Київської (з м. Київ) та Черкаської областей.

Малоросійська колегія – центральний орган російської колоніальної

Малоросійський приказ – державна установа Московської держави, створена в 1662 р., що відала питаннями взаємовідносин царського уряду з Гетьманщиною. Офіційно підпорядковувався Посольському приказу, хоча фактично управління його діяльністю здійснював сам цар. Ліквідований у зв'язку зі створенням Малоросійської колегії.

Малоросія – назва гетьманщини в законодавчих актах і розпорядженнях царського уряду після українсько-московського договору 1654 р. Від Андрусівського договору 1667 р. до кінця XVIII ст. Малоросією називалася переважно Лівобережна Гетьманщина з Києвом. Як історико- географічне поняття застосовувалося істориками кінця XVIII – початку XX ст.

Наказний гетьман – посадова особа, яка тимчасово перебувала на посаді гетьмана: заміщала на час відсутності, хвороби, у випадку смерті.

Національно – визвольна війна – війна народу проти іноземного панування за створення незалежної держави.

Новоросія – історична область на півдні України і частково на Півдні Росії. Назва виникла у зв'язку з освоєнням Російською державою територій Північного Причорномор'я у другій половині XVIII ст. У різний час охоплювала Катеринославську, Таврійську (без Криму), Херсонську, Бессарабську, Ставропольську губернії та область Війська Донського.

Опозиція – противники, ті, хто не підтримують існуючі в державі порядки, не задоволені керівництвом.

Османська (Оттоманська) імперія – офіційна назва Туреччини до 1922 р. Утворилася на початку XVI ст., коли під час розпаду Конійського султанства на південному заході Малої Азії правитель князівства турків – огузків Осман I (1288 – 1326) проголосив себе незалежним володарем і правонаступником династії Сельджуків. У XIV – XVI ст. турецькі володіння поширилися на всю територію Малої Азії, Балканського півострова, Волощину, Крим. Під тиском турків припинила існування Візантійська імперія, а її столиця Константинополь стала столицею Османської імперії під назвою Стамбул.

Політична еміграція – вимушене залишення батьківщини в результаті переслідування існуючою державною владою.

Правобережна Україна – історична назва частини України, що охоплює територію сучасних Київської, Черкаської, Кіровоградської Житомирської, Вінницької, Хмельницької, Рівненської та Волинської областей.

Протекторат – одна з форм колоніальної залежності. Полягала в тому, що держава – протектор відбирала в залежній країні право на всі зовнішні зносини, оформляючи це відповідним договором, нав'язаним залежній державі.

Реєстрове козацтво – козаки, які за плату («жолд») перебували на державній службі Речі Посполитої у другій половині XVI – першій половині XVII ст. і вносилися у спеціальні списки (реєстри). Засноване у 1572 р. королем Сигізмундом II Августом (300 козаків).

Руїна – період історії України з 1658 р. до середини 80 – х років XVII ст., що характеризується внутрішньою боротьбою козацької старшини за владу і вторгненням в Україну іноземців. Посилення тиску на Україну з боку Москви і Польщі поступово розділило Запорозьке Військо на два табори, які розпочали боротьбу між собою. Правобережжя обрало одного гетьмана, Лівобережжя – іншого.

Русифікація – один з видів асиміляції народів.

Терор – політика залякування населення, здійснення без суду розправи із супротивниками шляхом насильства.

Українське козацтво – у XV – середині XVI ст. загальна назва козаків на Україні, а з кінця XVI ст. – самостійний стан українського суспільства, що мав певні права, які передавалися в спадщину.

Універсал – грамота, головна форма документів в Українській державі другої половини XVI – XVII ст., що її видавав гетьманський уряд і полковники.

Федеративна держава – форма державного устрою, союзна держава, що складається з державних утворень, які мають певну політичну самостійність.

Централізм – зосередження влади в руках верховного уряду держави, що передбачає ліквідацію широкої автономії.

ХРОНОЛОГІЯ

1490 – ті рр. – перші офіційні згадки про українських козаків.

1554 – 1556 – Дмитро Вишневецький заклав першу Січ на острові Мала Хортиця.

1572 – утворення реєстрового козацького війська.

1591 – 1593 – повстання під проводом Криштофа Косинського.

1594 – 1595 – повстання під проводом Северина Наливайка.

1616 – 1622 – гетьманування П. Конашевича – Сагайдачного.

1621 – битва під Хотиним.

1625 – повстання козаків під проводом Марка Жмайла.

1630 – повстання козаків під керівництвом Тараса Федоровича (Трясила).

1635 – захоплення козаками на чолі з І. Сулимою фортеці Кодак

1637 – 1638 – повстання під проводом Павлюка (Павла Бута), Якова Острянина (Остряниці), Дмитра Гуні.

1638 – «Ординація Війська Запорозького, що перебуває на службі Речі Посполитої».

1648 – початок Національно – визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького.

1649 – Зборівський мирний договір.

1651 – Берестецька битва Білоцерківський мирний договір.

1654 – Переяславська Рада. Березневі статті.

1657 – початок гетьманування Івана Виговського.

1658 – Гадяцький договір.

1659 – Підписання Юрієм Хмельницьким і московським урядом Переяславських статей.

1660 – Укладення Слободищенського трактату з Польщею.

1663 – «Чорна Рада в Ніжині». Розкол України на Правобережну і Лівобережну. Проголошення гетьманом на Лівобережжі Івана Брюховецького.

- 1665** – початок гетьманування Петра Дорошенка.
- 1667** – Андрусівське перемир'я. Поділ України між Московською державою і Польщею.
- 1668** – Похід козаків П. Дорошенка на Лівобережжя. Проголошення П. Дорошенка гетьманом усієї України.
- 1669** – Обрання лівобережним гетьманом Дем'яна Многогрішного.
- 1672** – Обрання гетьманом Лівобережної України Івана Самойловича.
- 1686** – «Вічний мир» між Москвою і Польщею.
- 1687** – початок гетьманування Івана Мазепи.
- 1700 – 1721** – Північна війна між Росією та Швецією.
- 1702 – 1704** – Національно – визвольне повстання на Правобережній Україні на чолі з Семеном Палієм.
- 1708** – Перехід І. Мазепи на бік шведського короля Карла XII проти Московської держави. Зруйнування московськими військами гетьманської столиці – Батурина. Обрання в Глухові під контролем Петра I новим гетьманом Івана Скоропадського.
- 1709** – Полтавська битва. Перехід на бік Івана Мазепи запорозьких козаків на чолі з кошовим отаманом Костем Гордієнком. Зруйнування Чортомлицької Січі царськими військами.
- 1710** – Обрання Пилипа Орлика гетьманом в еміграції. Прийняття Конституції П. Орлика.
- 1711** – Заснування запорожцями Олешківської Січі на землях Кримського ханства.
- 1722 – 1727** - Діяльність Першої Малоросійської колегії.
- 1734 – 1750** – Діяльність правління гетьманського уряду.
- 1750 – 1764** – Гетьманування Кирила Розумовського.
- 1764** – Скасування Гетьманщини Катериною II.
- 1765** – Ліквідація полкового устрою на Слобожанщині та утворення з козацьких п'яти гусарських полків. Утворення Слобідсько-Української губернії.
- 1768** – Коліївщина.
- 1772** – Перший поділ Речі Посполитої.
- 1775** – Остаточна ліквідація царським урядом Запорізької Січі.
- 1781** – Ліквідація полкового устрою гетьманщини.
- 1793** – Другий поділ Речі Посполитої.
- 1795** – Третій поділ Речі Посполитої.

ТЕСТИ ТА КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Коли з'явилися перші письмові згадки про українських козаків?
- а) у середині XII ст.; б) наприкінці XIII ст.; в) у другій половині XV ст.; г) у другій половині XVI ст.; д) наприкінці XVII ст.

2. В якому році перших 300 козаків було прийнято на службу польським королем і вписано в реєстр?
а) 1649 р.; б) 1651 р.; в) 1572 р.; г) 1648 р.; д) 1638 Р.
3. Хто із запорозьких ватажків оспіваний в пісні про Байду?
а) П. Конашевич-Сагайдачний; б) П. Дорошенко; в) І. Сірко; г) Б. Хмельницький; д) Д.Вишневецький.
4. Де вперше виникла Запорозька Січ?
а) на р. Кубані; б) на острові Мала Хортиця; в) на р. Підпільній; г) на острові Чортотлик; д) на р. Самарі.
5. Хто з козацьких отаманів збудував перші укріплення на острові Хортиця?
а) С. Наливайко; б) І. Сірко; в) П. Конашевич-Сагайдачний; г) І. Сулима; д) Д. Вишневецький.
6. Як називалася перша військова організація запорозького козацтва?
а) курінь ; б) козача рада; в) паланка; г) полк.
7. Назвіть найвищий орган влади в Запорозькій Січі:
а) козацька рада; б) генеральний писар; в) гетьман; г) осавул.
8. Вкажіть прізвище ватажка козацько-селянського повстання в 1591-1593 рр.:
а) І. Сірко; б) І. Сулима; в) С. Наливайко; г) К. Косинський; д) Г. Лобода.
9. Хто очолював українських козаків у битві під Хотином?
а) Д. Вишневецький; б) М. Дорошенко; в) І. Сірко; г) П. Конашевич-Сагайдачний; д) І. Сулима.
10. В якому році І. Сулима з козаками зруйнував фортецю Кодак?
а) 1620 р.; б) 1621 р.; в) 1630 р.; г) 1633 р.; д) 1638 р.
11. Визначте термін «козак» і назвіть версії походження козацтва.
12. Що спричинило виникнення українського козацтва?
13. Де, як і коли виникла Запорозька Січ?
14. Охарактеризуйте військову організацію Запорозької Січі.
15. Назвіть законодавчий орган Запорозької Січі. Охарактеризуйте права та обов'язки козацтва.
16. Визначте причини появи реєстрових козаків та їх привілеї. Коли польський уряд уперше провів реєстрацію козаків?
17. Якою була роль козацтва у Хотинській війні?
18. В чому полягає історичне значення виникнення Запорозької Січі?
19. Чому Запорозьку Січ було названо християнською козацькою демократичною республікою?
20. Охарактеризуйте козацьку символіку.
1. Під владою яких держав були українські землі напередодні

Визвольної війни середини XVII ст.?

а) Швеції; б) Московської держави; в) Польщі; г) Туреччини.

2. В якому році Б.Хмельницький обраний гетьманом?

а) 164; б) 1654; в) 1657; г) 1659.

3. Яка держава надавала військову допомогу Б.Хмельницькому у війні проти Польщі в 1648-1657рр.:

а) Кримське ханство; б) Московська держава; в) Австрія; г) Франція.

4. Який договір було укладено між Україною і Польщею в 1649 р.?

а) Андрусівський; б) Білоцерківський; в) Зборівський; г) Бучацький.

5. За яким договором Польща погодилася збільшити реєстр козаків до 40 тис.?

а) Зборівським; б) Білоцерківським; в) Андрусівським; г) Бучацьким.

6. Між якими державами була укладена Білоцерківська угода?

а) між Туреччиною і Польщею; б) Польщею і Московською державою; в) Україною і Туреччиною; г) Україною і Польщ.

7. На які адміністративно-територіальні одиниці була поділена Українська держава за часів Б.Хмельницького:

а) воєводства; б) повіти; в) полки; г) сотні.

8. Кому підпорядковувався український гетьман за Зборівською угодою?

а) польському королю; б) сейму; в) сенату; г) генеральній старшині.

9. Як називалася Українська держава за часів Б. Хмельницького?

а) Козацька республіка; б) Військо Запорозьк; в) Руське Князівство; г) Гетьманщина.

10. В якому місті Б.Хмельницький і козака верхівка ухвалили остаточне рішення про перехід України під зверхність московського царя?

а) у Чигирині; б) Києві; в) Батурині; г) Переяславі.

11. У якому році було укладено Гадяцьку угоду між Україною і Польщею?

а) 1649; б) 1651; в) 1658; г) 1659.

12. За яким договором передбачалося створення Руського князівства, яке на рівних умовах з Польщею і Литвою входило б до Речі Посполитої?

а) Зборівським 1649 р.; б) Переяславським 1654 р.; в) Гадяцьким 1658 р.; г) Переяславським 1659 р.

13. За якою угодою російські війська отримали право перебувати в усіх найбільших містах України, без схвалення Москви козаки не могли обирати гетьманів, генеральну старшину і полковників?

- а) Переяславською 1654 р.; б) Гадяцькою 1658 р.; в) Переяславською 1659 р.; г) Андрусівською 1667 р.; д) Зборівською 1649 р.
14. Хто був гетьманом на Лівобережній Україні в 1668-1672 рр.?
а) І. Брюховецький; б) І. Виговський; в) Ю.Хмельницький; г) Д. Многогрішний; д) П.Полуботок.
15. У якому році Запорозька Січ потрапила під подвійний російсько-польський контроль?
а) 1654; б) 1667; в) 168; г) 177; д) 1775.
16. Яка територія України відходила до Туреччини за Бахчисарайським миром?
а) Волинь; б) Галичина; в) Запорожжя; г) Київщина; д) Поділля.
17. Між якими державами був підписаний «Вічний мир» у 1686 р.?
а) Росією і Польщею; б) Росією і Туреччиною; в) Росією і Україною; г) Україною і Польщею; д) Україною і Туреччиною.
18. За яким договором Запорозька Січ повністю переходила під контроль Росії?
а) Андрусівським 1667 р.; б) Зборівським 1649 р.; в) «Вічним миром» 1686 р.; г) Гадяцьким 1658 р.; д) Віденським 1656 р.
19. Які українські землі відійшли до Росії за «Вічним миром» 1686 р.?
а) Правобережна Україна; б) Лівобережна Україна; в) Запорозька Січ; г) Волинь; д) Галичина; е) Поділля; є) Чернігівська і Сіверська землі; ж) Київ.
20. Визначте, автором якого з названих документів був П.Орлик:
а) «Березневі статті» з Москвою; б) Гадяцький договір з Польщею;
в) «Пакт і Конституція прав і вольностей Запорозького Війська».
21. Охарактеризуйте найважливіші ознаки держави Б. Хмельницького.
22. Ваша оцінка Переяславської ради.
23. В чому суть автономії України за «Березневими статтями» 1654 р.?
24. Які особливості періоду гетьманування І. Виговського?
25. Чому гетьману П. Дорошенку не вдалося втілити в життя свої плани?
26. чим викликана переорієнтація зовнішньої політики гетьмана І. Мазепи?
27. В чому суть Конституції П. Орлика?
28. Чи зумів відстояти П. Орлик українську державність?
29. Проаналізуйте основні етапи обмеження автономії України російським царизмом.
30. Чому Коліївщину вважають найвищим проявом гайдамацького руху та які вона мала особливості?

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

- 1.Б. Хмельницький у спогадах сучасників, дослідженнях істориків минулого і сьогодення.
- 2.Ліквідація Запорізької Січі. Її наслідки.
- 3.Коліївщина – соціально-релігійний протест українців.
- 4.Реакційна політика царизму щодо української культури у XVIII ст.
- 5.Наукові знання і книгодрукування в період Гетьманщини.
- 6.Розвиток українських освітніх традицій за часів Гетьманщини.
- 7.Бароко – стиль західноєвропейського мистецтва.
- 8.Особливості пісенно-поетичної творчості козацької доби.
- 9.Українська барокова література і філософія.
10. Культурно-мистецькі салони кінця XVIII ст.
11. Символічний образ козака Мамає в живописі.
12. Кобзарі – співці козацької слави.
13. Музична освіта на Україні в XVIII ст. (Глухівська музична школа, Києво-Могилянська академія).
14. Міжнародний національний університет –Києво-Могилянська академія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні /В. Антонович. – К.:Дніпро, 1991. — С. 41-86.
2. Антонович В. Петро Дорошенко (1627-1698) / В. Антонович // Україна. – 1990 – № 33.
3. Апанович О. Гетьмани України і кошові отамани Запорізької Січі /О. Апанович. – К., 1993.
4. Апанович О. Культура козацтва /О. Апанович //Українська культура. – 1991. – №1.
5. Апанович О. Не пропала їхня слава / О. Апанович //Вітчизна. – 1990. – № 9. – С. 164-174.
6. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків / О. Апанович. – К.: Дніпро, 1991. – С. 20-24.
7. Апанович О. Українсько-російський договір 1654 р.: Міфи і реальність / О. Апанович. – К.: Варта, 1994. – С. 26-73.
8. Аркас М. Історія України-Русі / М. Аркас. – К.: Вища школа, 1990. – С. 171-360.
9. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. – Харків: Основа, 1990. – С. 25-43.
10. Бойко О.Д . Історія України / О. Д. Бойко. – К., 1999. – С. 126-164.
11. Борисенко В. Й. Курс української історії / В. Й. Борисенко. – К.: Либідь, 1996. – С. 87-223.

12. Брайчевський М. Конспект історії України / М. Брайчевський. – К.: Знання, 1993. – С. 72-78.
13. Брайчевський М. Приєднання чи возз'єднання / М. Брайчевський // Україна. – 1991. – № 16-17.
14. Брайчевський М. Іван Мазепа: правда і вигадки / М. Брайчевський М., В. Марочкін // Україна. – 1990. – № 6.
15. Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська рада 1654 року / В. Брехуненко. – К., 2005.
16. Володарі гетьманської булави. Історичні портрети. – К., 1994.
17. Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. – К., 1970.
18. Героїчний епос українського народу. – К.: Либідь, 1993.
19. Гетьмани України. Історичні портрети: Збірник. – К., 1991.
20. Голобуцький В. Запорозьке козацтво / В. Голобуцький. – К.: Вища шк., 1994. – С. 4-77; 350-450.
21. Голобуцький В.О. Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734-1775 / В. О. Голобуцький. – К.: АН УРСР, 1961.
22. Горобець В. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII - першої чверті XVIII ст. / В. Горобець. – К., 1995.
23. Грабовецький В. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648-1654 рр. / В. Грабовецький. – К.: Наук, думка, 1972.
24. Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевський. – К.: Либідь, 1991. – С. 233-254, 297-306.
25. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – К.: Наук, думка, 1990. – С. 157-482.
26. Гуржій О. І. Гетьманська Україна / О. І Гуржій , Т. В. Чухліб // Україна крізь віки: У 15 т. – К., 1999. – Т.8.
27. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині ХУІІ-ХУІІІ ст.: кордони, населення, право / О. Гуржій. – К., 1996.
28. Доба гетьмана І. Мазепа в документах. – К., 2007.
29. Документи Богдана Хмельницького / Упоряд. І. Крип'якевич та І. Бутич. – К., 1961.
30. Дорошенко Д. Нарис історії України / Д. Дорошенко. – Львів: Світ, 1991. – С. 101-147; 234-388.
31. Журавльов Д.В. Мазепа: людина, політик, легенда / Д. В. Журавльов. – Харків, 2007.
32. Ісаєвич Я. Д. Джерела з історії української культури доби феодалізму / Я. Д. Ісаєвич. – К.: Наук. думка, 1972.
33. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури ХVІ-ХVІІ ст. / Я. Д. Ісаєвич. – К.: Наук. думка, 1966.

34. Історія України / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1996. – С. 85-123.
35. Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини (1760-1830) / З. Когут. – К., 1996.
36. Козацькі січі. Нариси з історії українського козацтва XVI-XIX ст. / Відп. ред. В. Смолій. – К.-Запоріжжя, 1998.
37. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький / І. Крип'якевич. – Львів: Світ, 1990. – С. 62-153.
38. Крип'якевич І. Історія України / І. Крип'якевич. – Львів: Світ, 1990. – С. 170-252.
39. Лазорський М. Гетьман Кирило Розумовський / М. Лазорський // Україна. – 1991. – №№ 24-25.
40. Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні / С. Леп'явко. – Чернігів, 1996.
41. Літопис Самовидця. – К.: Наук, думка, 1991. – С. 45-66.
42. Лола О. П. Гайдамацький рух на Україні 20-60 рр. XVIII ст. / О. П. Лола. – К., Наук. думка, 1965.
43. Мазепа. Людина і історичний діяч: Збірник. – К., 1991.
44. Марченко М. І. Історія української культури: з найдавніших часів до середини XVII ст. / М. І. Марченко. – К.: Рад. шк., 1961.
45. Мельник Л. Г. Боротьба за українську державність (XVII ст.) / Л. Г. Мельник. – К.: Освіта, 1995.
46. Мельник Л. Лівобережна Гетьманщина періоду стабілізації (1669-1709) / Л. Мельник. – К., 1995.
47. Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. Політика, ідеологія, військово мистецтво: Зб. статей. – К., 1998.
48. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. – К.: Либідь, 1992. – Т.2.- С. 80-95, 110-115, 125-132, 143-151, 179-191, 211-232, 341-366.
49. Путро О. Іван Виговський / О. Путро // Історія України в особах: IX-XVIII ст. – К.: Україна, 1993. – С. 300-310.
50. Свєшніков І.К. Битва під Берестечком / І. К. Свєшніков. – Львів, 1992.
51. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков // Серія «Україна крізь віки»: У 15-ти т. – К., 1999. – Т.7.
52. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький: Хроніка життя та діяльності / В. Смолій, В. Степанков. – К., 1994. – С.434-487.
53. Сушинський Б. Козацькі вожді України / Б. Сушинський. – Одеса, 1998.
54. Терещенко Ю. І. Україна і європейський світ / Ю. І. Терещенко. – К.: Перун, 1996. – С. 282-340, 394-408, 442-464.

55. Україна перед визвольною війною 1648-1654 рр.: Зб. док. – К., 1946.
56. Українська культура: історія і сучасність: Навч. посібник / За ред. Черепанової С.О. – Львів: Світ, 1994. - С. 48-57.
57. Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002.
58. Федоровський Ю. Р. Історія українського козацтва / Ю. Р. Федоровський . – Луганськ, 2006.
59. Шевчук В. Козацька держава: етюди до історії українського державотворення / В. Шевчук. – К., 1995.
60. Щербак В. І. Антифеодальні рухи на Україні напередодні визвольної війни 1648-1654 рр. / В. І. Щербак. – К.: Наук. думка, 1989.
61. Щербак В.О. Формування козацького стану в Україні (друга половина XV – середина XVII ст.) / В. О. Щербак. – К., 1997.
62. Яворницький Д. І. Іван Дмитрович Сірко / Д. І. Яворницький. – Дніпропетровськ: Промінь, 1990.
63. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків / Д. І. Яворницький: У 3-х т. – К., 1990. – Т. 1.
64. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків: В 3-х т. / Д. Яворницький. – К.: Наук, думка, 1990. – Т. 2. – С. 176-189.
65. Яворницький Д.І . Історія запорізьких козаків: В 3-х т. / Д. І. Яворницький. – К.: Наук, думка, 1991. - Т.3. - С. 368-379.
66. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII ст. / Т. Яковлева. – К., 1998.

МОДУЛЬ № 5

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ТА АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЙ (XIX СТ.)

1. Українські землі в складі Російської імперії.
2. Українське національне Відродження (кінецьXVIII – середина XIX ст.).
3. Західноукраїнські землі під владою Австрійської імперії.
4. Культурний розвиток.

Мета семінарського заняття: розкрити етапи становлення суспільно-політичного руху на українських землях в XIX ст.; пояснити суттєві зміни в соціально-економічному розвитку в Наддніпрянській Україні та на західноукраїнських землях; охарактеризувати діяльність українських громад

та визначити їх вплив на відродження національної свідомості; ознайомити з головними напрямками розвитку духовної культури XIX ст.

Ключові поняття і терміни: губернія, панщина, декабристи, «Кобзар», кріпацтво, військове поселення, промисловий переворот, масонство, «весна народів», альманах, земства, громадівський рух, «Братство тарасівців», «трудова міграція», «партія», «українофіли», «москвофіли», «народовці», «нова ера», Емський указ, жіночі школи-гімназії, професійні навчальні заклади, слов'янознавство, просвітительський реалізм, критичний реалізм, бурлескно-травестійний жанр, еkleктика, офорт.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абсолютизм - форма державного правління, за якої монархові належить необмежена верховна влада.

Автономія – самоврядування певної частини держави (населення), що здійснюється в межах, передбачених загальнодержавними законами.

Генерал – губернаторство – велика адміністративно – територіальна одиниця, до складу якої входила одна або декілька губерній у Російській імперії. На чолі генерал – губернаторств стояв генерал – губернатор.

Геополітика – політична концепція, яка пов'язує політику держави зі співвідношенням географічних факторів – розташування країни, розмір території, наявність природних ресурсів, густоти заселення тощо.

Громади - організації української інтелігенції у другій половині XIX – початку XX., які вели національно – культурну боротьбу та громадсько – політичну діяльність.

Дворянство – привілейована верства суспільства, землевласники.

Еліта національна – активна група серед етнографічної маси людей, яка є носієм національної ідеї, веде перед у розвитку єднаних політичних цінностей, на ґрунті яких формується нація.

Земства – органи місцевого самоуправління в царській Росії, що існували в більшості губерній з 1865 до 1918 р. До компетенції земств входили місцеве господарство, соціальні й освітні справи.

Ідеологія – система концептуально оформлених уявлень, ідей, поглядів на політичне життя, яка відображає інтереси, світогляд, ідеали окремих людей, соціальних верств, націй, суспільства, політичних партій та інших суб'єктів політичного життя.

Імперія – велика держава, що складається з метрополії та підпорядкованих центральній владі держав і народів, які примусово інтегровані до єдиної системи політичних, економічних, соціальних та культурних взаємозв'язків.

Малоросія – історична, а згодом офіційна назва України в XVII – початку XIX ст. З кінця XVII і до 1835 р. була офіційною назвою

Лівобережної України. Похідне поняття «малорос» збереглося в офіційній лексиці та діловодстві до 1917 р.

Масонство – морально – етичне вчення та рух, що сформувались в якості протиположності раціональним цінностям доби Просвітництва, завданням яких було самовдосконалення членів масонських організацій та їх вплив на владні структури. Перша масонська організація з'явилась в Англії у 1717 р. В Україну масонство потрапило з Росії та Польщі. Масонські ложі з'явилися в Україні у 1817 – 1819 рр.: в Києві («З'єднаних слов'ян» 1818 р.), Одесі («Понт Евксинський», «Трьох царств природи»), Полтаві («Любов до істини» 1818 р.), а також в Житомирі, Кам'янець – Подільському, Кременці.

Монархія – форма державного правління, за якої державна влада повністю або частково зосереджена в руках однієї особи – глави держави, монарха.

Москвофіліство – суспільно – політична течія в Галичині, на Буковині та Закарпатті у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., що ставила метою приєднання Західної України до Росії. Москвофіли пропагували « єдину неділиму російську народність».

Народовці – діячі культурницького, згодом політичного руху, що виник на початку 1860 – х років серед української інтелігенції в Галичині на протиположність рухові москвофілів.

Націоналізм – радикальний політичний напрям; світогляд, відповідно до якого нація вважається головним і вирішальним чинником історії, інтересам якої підпорядковані всі елементи суспільного життя.

Національне відродження – термін, який набув поширення у ХІХ ст. та уособлював процеси, пов'язані з пробудженням національної свідомості бездержавних народів Європи. За змістом та формою національне відродження було фактично націотворенням.

Нація – група людей, які мають спільні інститути і звичаї, почуття соціальної однорідності та спільного інтересу. Характерними ознаками нації вважають спільну мову та близькі діалекти, спільну релігію, традиції та історію та компактне територіальне розташування.

Револуція (соціальна) – докорінний переворот у житті суспільства, способі виробництва, науці.

Реформа – поступове перетворення, поліпшення будь – чого.

Самодержавство – монархічна форма правління у Московській державі та Російській імперії в ХІХ – на початку ХХ ст., заснована на відносинах підданства а необмеженої одноособової влади.

Сервітут – установлена законом або звичаєвим правом можливість користуватися чужою власністю.

Соціал – демократія – загальна назва соціалістичних партій, що виникли в останній третині ХІХ ст.

Шовінізм – крайня форма націоналізму, проповідь національної виключності, протиставлення інтересів однієї нації інтересам усіх інших націй.

ХРОНОЛОГІЯ.

1773, 1793, 1795 – поділи Речі Посполитої між Австрією, Пруссією та Росією. Перехід Правобережної України до Росії, Галичини - до Австрії.

1775 – захоплення Австрією Буковини.

1783 – закріпачення українських селян за наказом Катерини II.

70 – 80 – ті рр. XVIII ст. – Реформи Марії - Терезії та Йосипа II на західно-українських землях.

1798 – видання „Енеїди” П. Котляревського.

1805 – відкриття Харківського університету

1812 – 1835 – Селянський рух на Поділлі під проводом Устима Кармелюка.

1817 – 1819 – Діяльність масонських лож у Києві, Одесі, Житомирі, Полтаві, Кам’янці – Подільському.

1821 – Утворення у Гульчині таємного « Південного товариства».

1826 – Повстання Чернігівського полку в Наддніпрянській Україні.

1830 – 1831 – Польське визвольне повстання у Правобережній Україні.

1833 – 1837 – Діяльність «Руської Трійці».

1834 – відкриття Київського університету.

1840 – Видання у Петербурзі Кобзаря Т.Шевченка.

1846 – 1847 – Діяльність Кирило- Мефодієвського товариства.

1848 – Скасування панщини в Галичині та на Буковині.

1855 – «Київська козаччина».

1856 – «Похід у Таврію за волею».

1859 – Утворення першої української громади у Петербурзі.

1861 – Царський маніфест про скасування кріпосного права в Росії.

1863 – Валуєвський циркуляр про заборону друку українською мовою наукових, шкільних та релігійних видань.

1868 – Заснування у Львові товариства «Просвіта».

1873 - створення літературно-наукового Товариства ім. Тараса Шевченка.

1876 – Видання Емського указу, що забороняв друкування оригінальних або перекладних текстів українською мовою та ввезення їх до Російської імперії з – за кордону.

1877 – «Чигиринська змова».

1890 – Утворення Русько-української радикальної партії (РУРП) – першої української політичної партії.

1892 – Виникнення таємного товариства-Братства тарасівців.

ТЕСТИ ТА КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Хто очолював «Південне товариство»?
а) М. Муравйов; б) П. Пестель; в) С. Муравйов-Апостол.
2. Де знаходилася штаб-квартира «Південного товариства»?
а) у Тульчині; б) Москві; в) Петербурзі; г) Новоград-Волинському.
3. Хто очолював повстання селян Буковини?
а) О. Довбуш; б) Л. Кобилиця; в) У. Кармалюк.
4. В якому році був виданий «Кобзар» Т. Шевченка?
а) 1840; б) 1842; в) 1848.
5. В якому році було скасоване кріпосне право у Російській імперії?
а) 1864; б) 1861; в) 1874.
6. Який російський імператор видав указ про скасування кріпосного права?
а) Микола ; б) Олександр I; в) Олександр II; г) Микола II.
7. Яку роль в житті українського селянства відіграла община?
а) незначну; б) прогресивну; в) реакційну.
8. В яких районах Наддніпрянської України найбільший вплив мала сільська община?
а) Лівобережжя; б) Правобережжя; в) Південь.
9. Хто автор слів українського національного гімну «Ще не вмерла Україна»?
а) І. Франко; б) П. Чубинський; в) Л. Українка; г) Т. Шевченко.
10. Хто написав музику до гімну України?
а) М. Лисенко; б) М. Вербицький; в) П. Сокальський.
11. Яку роль в історії Запорозької Січі відіграв її останній кошовий отаман П.Калнишевський?
12. Ваше розуміння поняття «українське національне відродження» .
13. В чому полягав демократизм програми Кирило-Мефодіївського братства?
14. Які основні напрямки суспільно-політичного і національного руху в Наддніпрянській Україні другої половини XIX ст.?
15. Охарактеризуйте найважливіші риси суспільно-політичного і громадського руху в західноукраїнських землях.
16. Порівняйте рух опришків та повстання селян на чолі з Лук'яном Кобилицею.
17. Назвіть причини скасування кріпосного права?
18. Коли вийшов Валуєвський циркуляр про заборону українського слова?
19. Коли вийшов Емський указ про заборону ввезення книг, видрукованих українською мовою?

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Відомі підприємці українського походження.
2. «Руська правда» П. Пестеля.
«Конституція» М. Муравйова.
3. «Книга буття українського народу» – маніфест Кирило-Мефодіївського братства.
4. Громадсько-культурне об'єднання «Руська трійця».
5. Політичний та суспільний діяч М. Міхновський.
6. Філософські ідеї П. Юркевича.
7. Художня спадщина Т.Г. Шевченка.
8. І. Франко і розвиток української культури на західноєвропейських землях.
9. Блискуча плеяда майстрів української сцени.
10. Еклектика – провідний архітектурний стиль.
11. Визначні пам'ятники архітектури ХІХ ст.
12. Розвиток станкової та монументальної скульптури.
13. Мистецтво офорту в ХІХ ст.
14. Діяльність Товариства пересувних художників.
15. Історія створення гімну України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом і українськими масами (1831-1863) / Д. Бовуа. – К., 1996.
2. Бойко О. Д. Історія України / О. Д. Бойко. – К., 1999. – С. 184-215.
3. Борисенко В. Й. Курс української історії / В. Й. Борисенко. – К.: Либідь, 1998. – С. 432-551.
4. Ботушанський В. Сільське господарство Буковини (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.) / в. Ботушанський. – Чернівці: Золоті литаври, 2000.
5. Буцик А. К. Суспільно-політичний Рух в Росії 30-50-х років ХІХ ст. / А. К. Буцик. – К., 1964.
6. Волощенко А. К. Нарис з історії суспільно-політичного руху на Україні в 70-х – на початку 80-х років ХІХ ст. / А. К. Волощенко. – К., 1974.
7. Гербільський І. Ю. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині ХІХ ст. / І. Ю. Гербільський. – Львів, 1964.
8. Грибовський В. Кошовий отаман Петро Калнишевський / в. Грибовський. – Дніпропетровськ, 2004.
9. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст. / Я. Грицак. – К., 1996.

10. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 471-519.
11. Дашкевич Я. Р. Берлін, квітень 1791 р. Місія В.В.Капніста. Її передісторія та історія / Я. Р. Дашкевич // Український археографічний щорічник. Вип.1. – К., 1992. – С.220-260.
12. З історії західноукраїнських земель / Під ред. І.П. Крип'якевича. – К., 1965.
13. Історія України / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1996. – С. 192-209.
14. Історія українського мистецтва: У 6 т. – К.,1969. – Т.4. – Кн.1.
15. Капеллер А. Національний рух українців в Росії та Галичині: спроба порівняння /А. Капелер // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – Вип.1.
16. Катренко А. М. Український національний рух ХІХ ст. / А. М. Катренко. – Ч. І. Перша половина ХІХ ст. – К., 1998.
17. Катренко А. М. Український національний рух ХІХ ст. / А. М. Катренко. – Ч. ІІ. Друга половина ХІХ ст. – К., 1999.
18. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель / Г.І. Ковальчак. – К., 1988.
19. Колесник В. Ф. Політичні партії та суспільно-політичні рухи в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / В. Ф. Колесник, Л. П. Могильний. – К., 2007.
20. Круглашов А. Драма інтелектуала: деї Михайла Драгоманова / А. Круглашов. – Чернівці, 2000.
21. Лисенко М. Декабристський рух на Україні / М. Лисенко. – К., 1954.
22. Мельник Л. Г. Технічний переворот на Україні / Л. Г. Мельник. – К., 1972.
23. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (ХІХ-ХХ ст.) / Гол. ред. Я.Й.Мапик. – Л., 2001.
24. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні: У 2 ч. – К., 1959.
25. Полонська-Василенко Н. Історія України: В 2-х т. – Т.2. — С. 278-403.
26. Реєнт О. Україна в імперську добу: (ХІХ- поч. ХХ ст.) / О. Реєнт. – К., 2002.
27. Сарбей В. Г. Історія України ХІХ - поч. ХХ ст. / В. Г. Сабей. – К., 1996.
28. Селянський рух на Україні. 1826-1849: Зб. док. і матер. – К.: Наук. думка, 1985.

29. Селянський рух на Україні. 1850-1861: Зб. док. і матер. – К.: Наук. думка, 1988.
30. Сергієнко Г. Я. Декабристи та їх революційні традиції на Україні / Г. Я. Сергієнко. – К., 1975.
31. Сергієнко Г. Я. Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів. 1826-1850 / Г. Я. Сергієнко. – К., 1971.
32. Сергієнко Г. Я. Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство / Г. Я. Сергієнко. – К., 1983.
33. Стеблій Ф.І. Революції 1848-1849 років у Європі і Україна / Ф. І. Стеблій. – К., 1973.
34. Т. Шевченко і українська національна культура: Матеріали симпозиуму. – Львів, 1990.

МОДУЛЬ № 6

УКРАЇНА НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. БОРОТЬБА ЗА ВІДРОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ (1917 – 1920 РР.)

1. Економічний розвиток України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.
2. Виникнення перших політичних партій. Україна в революції 1905 – 1907 рр.
3. Україна в Першій світовій війні (1914 – 1918 рр.)
4. Українська національно-демократична революція (1917 – 1920 рр.)
5. Розвиток культури України на початку ХХ ст.

Мета семінарського заняття: розкрити особливості соціально-економічного розвитку українських земель на рубежі ХІХ – ХХ ст.; ознайомити з напрямками національно-визвольного руху; охарактеризувати перебіг подій Першої світової війни і її вплив на подальший розвиток українських земель; визначити основні етапи боротьби українців за збереження державної незалежності; охарактеризувати особливості освітянського, наукового розвитку та художнього життя новітнього періоду.

Ключові поняття і терміни: монополія, «кривава неділя», Державна Дума, третьочервенева монархія, світова війна, ТУП, СВУ, УСС, Галицька битва, Брусилівський прорив, «автономізація», «самостійники», революція, Центральна Рада, УНР, Генеральний секретаріат, Універсал. Директорія, ЗУНР, більшовики, злука, «воєнний комунізм», «червоний терор», Народний Секретаріат, ревкоми, білогвардійці, інтервенція, УГА, махновщина, анархо-

комунізм, «лінія Керзона, український стаціонарний театр, робітничі та селянські аматорські гуртки, хоріві обробки народних та революційних пісень, модерн, декоративізм, абстракціонізм, конструктивізм, українська геральдика.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Автономія – право самостійного здійснення державної влади чи управління, яке надається конституцією окремій частині держави, одна з державно-правових форм розв'язання національного питання.

Анархізм – суспільно – політична течія, характерною рисою якої є відмова від будь – якої організованої політичної діяльності, державної влади.

Анархісти – прихильники безвладдя.

Антанта – військово-політичний блок Великобританії, Франції та Росії, що утворився у 1904 – 1907 рр. пізніше до нього приєдналося ще понад 20 країн.

Більшовизм – історична назва екстремістської течії в російському соціал-демократичному русі. На II-му з'їзді Російської соціал -демократичної робітничої партії (серпень 1903 р., Лондон) під час виборів керівних органів гору взяли прихильники В. Ульянова (Леніна), які відтоді називали себе більшовиками. Соціал – демократів, які залишилися на ідейних засадах партій II- го Інтернаціоналу, називали меншовиками.

Варшавський договір – угода про економічну і військову взаємодію між Українською Народною Республікою і Польщею, укладена в квітні 1920 р. у Варшаві.

Генеральний секретаріат – виконавчий орган влади, створений після проголошення Першого Універсалу. Був першим національним українським урядом у ХХ ст.

Гетьманський переворот 1918 р. – державний переворот, здійснений у Києві прихильниками генерала П. Скоропадського за підтримки німецького командування. Внаслідок перевороту було ліквідовано українську народну Республіку, розігнано українську центральну раду і проголошено українську Державу на чолі з гетьманом П. Скоропадським.

Директорія – тимчасовий революційний уряд, створений у ніч з 13 на 14 листопада 1918 р. на засіданні Українського Національного Союзу для керівництва повстання проти гетьмана П.Скоропадського. Після перемоги – верховний державний орган УНР. До складу Директорії входили: В.Винниченко (голова), С.Петлюра, А.Макаренко, Ф.Швець, О. Андрієвський. Після відставки В. Винниченка головою Директорії став С. Петлюра.

Злука українських земель – акт проголошення об'єднання Наддніпрянської України і Західноукраїнської Народної Республіки в єдину

незалежну Українську Народну республіку. Відбулась 22 січня 1919 р. у Києві на Софійському майдані.

Крути – залізнична станція у Чернігівській області, місце бою між червоногвардійцями і загоном українського війська у складі юнкерів 1-ої Київської юнацької школи ім. Б. Хмельницького та 1-ої сотні новоствореного Студентського куреня під командою 20 офіцерів. Захищаючи станцію, загін втратив близько 250 юнкерів та студентів, 10 офіцерів. За рішенням Центральної Ради, 17 березня 1918 р. тіла 14 вояків було урочисто поховано на Аскольдовій могилі.

Націоналізація промисловості – перехід промислових підприємств з приватної власності у власність держави.

Національно – демократична революція – революція, що має на меті національне визволення і демократичні перетворення.

Партія – політична організація, що виражає і захищає інтереси тієї або іншої суспільної верстви, групи і керує її політичною діяльністю.

Просвіти – українські культурно – просвітні заклади клубного типу. Першу Просвіту засновано 1868 р. у Львові. З 1905 р. почали створюватись у Східній Україні. Наказом П. Столипіна 1910 р. їх було ліквідовано. Відродилися повсюдно 1917 р. Провінційні Просвіти проводили культурно - освітню роботу: організовували школи для неписьменних, бібліотеки, музичні і драматичні гуртки тощо. Одночасно були осередками національного руху.

Продовольча диктатура – система надзвичайних заходів радянської влади в роки громадянської війни, спрямованих на забезпечення продовольством робітників та Червоної армії. Вона передбачала централізацію заготовки і розподілу продовольства, монополію хлібної торгівлі, продрозкладку та інші елементи воєнного комунізму.

Продовольча розкладка – система заготівель харчових продуктів і сільськогосподарської сировини, побудована на примусовому товарообміні, конфіскації.

Сепаратний мир – мир, укладений з ворожою стороною одним із союзників без відома інших.

Троїстий союз – військово-політичний блок Німеччини, Австро-Угорщини, Італії, склався у 1879 – 1882 рр. Трансформувався у Четвертий союз у складі Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії та Туреччини.

Українська держава – офіційна назва гетьманського державного устрою, який існував в Україні у квітні – грудні 1918 р.

Українська Центральна Рада – заснована у Києві як громадсько-політична організація, після проголошення Української Народної Республіки виконувала роль вищого законодавчого державного органу.

Ультиматум – вимога однієї сторони до іншої виконати її категоричні вимоги.

Універсал – закон, постанова верховної влади.

ХРОНОЛОГІЯ

1900 – Заснування першої в Наддніпрянській Україні української політичної партії – Революційної української партії (РУП).

1906 – 1911 – Столипінська аграрна реформа.

1908 – Утворення товариства українських поступовців (ТУП).

1914 – Утворення у Львові Союзу Визволення України (СВУ).
Формування в Галичині та Закарпатті загонів Українських січових стрільців

1914,1 серпня – початок Першої світової війни. Утворення у Львові Головної Української Ради.

1916, травень – серпень – «Брусилівський прорив».

1917, 26 – 28 лютого – лютнева революція в Росії.

3 березня – зречення Миколи II – го від престолу. Падіння монархії.

3 березня – утворення Центральної Ради.

10 червня – проголошення Центральною Радою I – го Універсалу.

15 червня створення Центральною радою Генерального секретаріату – першого українського уряду.

Злипня – проголошення II – го універсалу Центральної Ради.

25 жовтня – збройне повстання у Петрограді. Повалення тимчасового уряду. II Всеросійський з'їзд Рад. Проголошення встановлення радянської влади на всій території російської республіки. Декрети про мир, землю. Обрання ВЦВК і Раднаркому РСФРР.

7 листопада – проголошення Центральною Радою III – го Універсалу.

11 – 12 грудня – I Всеукраїнський з'їзд Рад (Харків). Проголошення встановлення радянської влади в Україні. Обрання ЦВК Рад України і уряду – Народного секретаріату.

1918, 22 січня – прийняття Центральною Радою IV – го Універсалу.

9 лютого – підписання Брест – литовського мирного договору з країнами Четверного Союзу, за яким вони визнали УНР як самостійну державу.

29 квітня – прихід до влади гетьмана П. Скоропадського.

1 листопада – проголошення ЗУНР.

14 листопада – утворення Директорії.

14 грудня – зречення П. Скоропадським влади.

1919 , 6 січня – ухвалення Тимчасовим робітничо – селянським урядом України декрету про нову назву радянської держави – Українська Соціалістична Радянська Республіка.

22 січня – проголошення Акта Злуки УНР і ЗУНР (Київ).

15 квітня – введення політики «воєнного комунізму».

1920, 22 квітня – укладення Варшавського договору Директорією та урядом Польщі про спільний виступ проти Радянської Росії. Відмова УНР від західних областей на користь Польщі.

ТЕСТИ ТА КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Коли виникла перша національна політична партія в Наддніпрянській Україні? Як вона називалась?

а) УДП; б) РУП; в) УРП; г) „Спілка”.

2. Хто був автором брошури «Самостійна Україна»?

а) В. Винниченко; б) М. Грушевський; в) М. Міхновський; г) С. Петлюра.

3. Поставте в хронологічному порядку революційні події 1905 —1907 рр. у Наддніпрянській Україні:

- а) збройне повстання в Донбасі,
- б) повстання матросів на панцернику „Потьомкін”,
- в) повстання солдатів саперної бригади в Києві,
- г) загальний жовтневий політичний страйк,
- д) вибори до I Державної думи.

4. Хто очолював повстання саперів у Києві?

а) П. Матюшенко; б) Б.Жаданівський; в) П. Шмідт ; г) П. Дейнега.

5. Які політичні партії бойкотували вибори до I Державної думи?

а) Кадети; б) УРДП; в) УСДР; г) «Спілка»; д) есери; е) РСДРП (більшовики); є) РСДРП (меншовики).

6. Як називалась українська фракція в I і II Державних думах?

а) Українська фракція; б) об'єднання українських депутатів; в) українська думська громада.

7. Куди в основному емігрувало українське селянство Австро - Угорщини?

а) у Росію; б) Канаду; в) США; г) Німеччину; д) Аргентину.

8. Коли була Перша світова війна?

а) 1914 – 1917; б) 1914 – 1918; в) 1914 - 1920.

9. Коли (а), де (б), ким (в) створено «Союз визволення України»?

а) 1914; 1915; 1917.

б) Київ; Львів; Відень.

в) В. Винниченко; М. Грушевський; М. Меленевський; О.Скоропис; Д. Донцов, В. Дорошенко.

10. Коли утворена Українська Центральна Рада (а), хто був її головою (б)?

а) 4 березня 1917 р., 18 квітня 1917 р., 7 листопада 1917 р.

б) В.Винниченко, М.Грушевський, С.Петлюра.

11. Коли були видані універсали Центральної Ради: I, II, III, IV.
  - а) 4 березня 1917 р., 10 червня 1917 р., 3 липня 1917 р.
  - б) 7 листопада 1917 р., 9 січня 1918 р., 26 січня 1918 р.
12. Де (а) і коли (б) відбувся Український Національний конгрес?
  - а) Київ, Львів, Харків.
  - б) 4 березня 1917 р., 19 квітня 1917 р., 25 жовтня 1917 р.
13. Коли відбувся 1-й Всеукраїнський з'їзд Рад?
  - а) 25 — 26 жовтня 1917 року; б) 11-12 грудня 1917 р.; в) 26 січня 1918р.
14. Коли відбувся бій під Крутами?
  - а) 16 січня 1918 р.; б) 1 березня 1918 р.; в) 5 лютого 1919 р.
15. Коли підписана угода між УНР і державами Німецького блоку?
  - а) 27 січня 1918 р; б) 29 квітня 1918 р.
16. Коли стався гетьманський переворот в Україні?
  - а) 26 січня 1918 р.; б) 29 квітня 1918 р.; в) 14 грудня 1918 р.
17. Коли утворена Директорія (а), хто її очолював (б)?
  - а) 3 листопада 1918 р.; 14 листопада 1918 р.; 5 лютого 1919 р.
  - б) В. Винниченко; М. Грушевський; С. Петлюра.
18. Коли (а) і де (б) стався акт злуки Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки:
  - а) 26 січня 1918 р.; б) 22 січня 1918 р.
  - б) Київ, Львів, Фастів.
19. Коли проголошена Західноукраїнська Народна Республіка?
  - а) 13 листопада 1918 р.; б) 7 листопада 1917 р.; в) 12 грудня 1917 р.
20. Коли укладено Варшавську угоду?
  - а) січень 1918 р.; б) січень 1919 р.; в) квітень 1920 р.
21. Які наслідки столипінської аграрної реформи в Україні?
  22. Хто такі «січові стрільці»?
23. Коли та за яких умов виникла Центральна Рада?
24. Розкрийте зміст Унверсалів Центральної Ради.
25. Які причини ультиматуму Раднаркому Українській Центральній Раді і основні його пункти?
26. Назвіть причини усунення Центральної Ради від влади в 1918 р.
27. Проаналізуйте досягнення та причини невдач уряду держави П. Скоропадського.
28. Охарактеризуйте історичне значення ЗУНР.
29. У чому суть політики уряду Директорії?

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Україна в геополітичних планах країн Антанти і Троїстого союзу.
2. Формування легіону Українських Січових Стрільців.
3. Основні тенденції у взаєминах між УНР і ЗУНР.
4. Конфлікт Центральної Ради з Тимчасовим урядом Росії
5. Колонізаторська шовіністична політика Росії та Австро-Угорщини у царині культури.
6. Урядові заборони в сфері вживання української мови.
7. Історичний доробок М.Грушевського.
8. Відомі українські скульптори-монументалісти поч. ХХ ст.
9. Українське наукове товариство – координатор наукових досліджень.
10. Національно-культурна політика ЦР та уряду гетьмана П. Скоропадського. Основні проблеми розвитку народної освіти на поч. ХХ ст.
11. Лауреат Нобелівської премії – мікробіолог І.І.Мечников.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верстюк В. Махновщина В. /В. Верстюк. – К., 1991.
2. Винниченко В. Відродження нації: У 3-х т. / В. Винниченко. – К., 1990.
3. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення / В. Винниченко. – К., 1991.
4. Герої Крут: Лицарський подвиг юних українців 29 січня 1918 р. – Дрогобич, 1995.
5. Діячі Української Центральної Ради. – К., 1999.
6. Дорошенко-Товмацький Б. Симон Петлюра: життя і діяльність /Б. Дорошенко-Товмацький . – К., 2005.
7. Завадь І. Ризький договір і Україна / І. Завадь. – К., 2000.
8. Шаповал М. Соціологія українського відродження / М. Шаповал. – К., 1994.
9. Історія української еміграції. – К., 1992.
10. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928 рр.) / С. Кульчицький. – К., 1996.
11. Литвин М.Р. Історія галицького стрілецтва /М. Р. Литвин , К. Є. Науменко. – Львів, 1990.
12. Литвин М.Р. Історія ЗУНР / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко . – Львів, 1995.
13. Солдатенко В.Ф. Українська революція: історичний нарис / В. Ф. Солдатенко. – К., 1999.
14. Тютюнник Ю. З поляками проти Вкраїни / Ю. Тютюнник. – К., 1991.

МОДУЛЬ № 7

РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

1. Встановлення радянської влади в Україні . Военний комунізм. Створення УСРР.
2. Неп. Радянська модернізація України та її наслідки.
3. Україна в роки Другої світової війни. Воз'єднання українських земель (1939 – 1945 рр.).
4. Українська РСР у 1945 – 1991 рр.
5. Розвиток культури.

Мета семінарського заняття: дослідити соціально-політичний та економічний стан України в 1921 – 1939 рр.; охарактеризувати перебіг подій Другої світової війни та її вплив на подальший розвиток українських земель; розкрити внутрішні та зовнішні ознаки суверенної республіки України у 40-х – 80-х рр. ХХ ст.; визначити шляхи становлення незалежної України; ознайомити із змінами, які відбувались у культурно-просвітницькій галузі та з тенденціями розвитку художнього життя радянського періоду.

Ключові поняття і терміни: *неп, індустріалізація, українізація, автокефальна церква, «ножиці цін», коренізація, стаханівський рух, колективізація, голодомор, «розстріляне відродження», розкуркулення, п'ятирічка, тоталітаризм, геноцид, «паціфікація», ОУН, асиміляція, УНО, Карпатська Україна, русофільство, русинство, пакт, возз'єднання, радянізація, колабораціонізм, план «Барбаросса», блицкриг, план «Ост», окупація, ОУН, УПА, «Поліська Січ», «рейкова війна», операція «Багратіон», Рух опору, «східний вал», СС «Галичина», депортація, ГУЛАГ, Нюрнберзький процес, голокост, «ждановщина», «лисенківщина», лібералізація, політична реабілітація, відлига, раднаргости, шістдесятники, дисидентство, застій, номенклатура, дефіцит, русифікація, самвидав, правозахисник, перебудова, гласність, плюралізм, багатопартійність, суверенітет, неоромантизм, неокласицизм, неосимволізм, футуризм, «радянський псевдокласицизм», «шістдесятники», хроніка, звукове кіно, діаспора ренесанс», період «Етнічний*

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Авторитаризм – форма необмеженої політичної влади, зосередженої в руках однієї або кількох осіб, що спирається на військово-каральний апарат із застосуванням репресій, терору. Характеризується, як правило, фактичною

відсутністю поділу державної влади, жорсткою централізацією управління зверху до низу, командно-адміністративними методами керування, непрозорістю кадрової політики, обмеженням громадянських і політичних свобод людини і громадянина, відсутністю реальної багатопартійності та виборів на альтернативних засадах.

Авторитарна держава – держава, у якій влада монополюно зосереджена в руках однієї особи або групи осіб.

Анексія – насильницьке захоплення державою території іншої держави і включення до її складу своєї.

Варшавський процес 1935 – 1936 рр. – один із найбільших політичних судових процесів проти ОУН у Західній Україні.

«Воєнний комунізм» – внутрішня політика радянської влади, запроваджена в роки громадянської війни з метою зосередження всіх трудових і матеріальних ресурсів у руках держави (з середини 1918 по березень 1921рр.) . Основні риси: широка націоналізація промислових підприємств, у тому числі і дрібних, надцентралізація управління промисловістю, цілковита заборона свободи торгівлі, введення продрозкладки і трудової повинності.

Волюнтаризм – термін радянського політичного життя, пов'язаний з обставинами вимушеної відставки М. Хрущова з посад першого секретаря ЦК КПРС і голови Ради Міністрів СРСР у жовтні 1964 р. Хрущову було інкриміновано небажання прислухатися до «колективної думки партії» – волюнтаризм.

Геноцид – знищення окремих груп населення, окремих народів з расових, національних або релігійних мотивів.

Голодомор – наслідок терору голодом, фактично, геноцид українського народу, здійсненого сталінською командою в Кремлі шляхом реквізиції всього виявленого обшуком у селянських садибах продовольства. Реквізиція здійснювалась вибірково в листопаді – грудні 1932 р. і по всій Україні в січні 1933 р. Метою реквізиції було попередження соціального вибуху в українському селі і намагання «провчити» селян, які відмовлялися працювати на державу в одержавлених колгоспах. З лютого 1933 р. держава почала годувати тих селян, які ще зберегли здатність працювати в колгоспі.

Госпрозрахунок – ведення господарства на основі фінансової самостійності та рентабельності.

Декларація про державний суверенітет України – політико-правовий документ, ухвалений Верховною Радою України 16 липня 1990 р., яким проголошено державний суверенітет України, самостійність, повноту і неподільність влади в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Декларація складається із преамбули, 10 розділів і заключної частини. Згідно з Декларацією, Україна як суверенна національна

держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення. Єдиним джерелом державної влади в Україні є народ України.

Депортація – вигнання, вислання з країни, примусове переселення окремих осіб, груп, народів.

Десталінізація – відмова кремлівської верхівки від політики масового терору з одночасним її засудженням. Засудження масового терору відбувалося у формі дозованої критики сталінських методів партійно-державного керівництва.

Диктатура – система політичного правління, що характеризується необмеженою владою однієї особи або групи осіб, здійснення керівництва за допомогою репресивних заходів при зведенні нанівець демократичних засад функціонування суспільства.

Дисиденство – виступ проти існуючого державного ладу чи загальноприйнятих норм певної країни, протистояння офіційній ідеології й політиці. В Україні дисиденство започатковане в 1950-х роках.

Індустріалізація – комплекс заходів, вжитих ВКП(б) у 1920 – 30 – х рр., що мав на меті модернізацію промисловості: будівництво заводів, фабрик, залізниць та інших індустріальних об'єктів. Курс на індустріалізацію був проголошений XIV з'їздом ВКП(б) у грудні 1925 р.

Інтернування – особливий режим обмеження свободи (роззброєння, ув'язнення в концтаборах, поселення в певній місцевості тощо), установлений однією з воюючих держав щодо громадян ворожої держави або нейтральною державою щодо військовослужбовців воюючих держав; ізоляція, тимчасовий арешт будь-кого.

Карпато-українська держава – офіційна назва автономної Української республіки у складі Чехо-Словаччини в 1938 – 1939 рр. і української незалежної держави на Закарпатті в березні 1939 р.

Колективізація сільського господарства – процес докорінної перебудови аграрного сектора, ініційований радянським керівництвом наприкінці 1920 – х років. Колективізація передбачала перетворення дрібних індивідуальних господарств на колективні підприємства (колгоспи) для встановлення цілковитого контролю держави за сільськогосподарським виробництвом і використанням його ресурсів та потенціалу для модернізації всього господарства. Курс на колективізацію проголосив XV з'їзд ВКП(б) у грудні 1927 р.

Мілітаризм – політика нарощування озброєнь, зміцнення військової могутності, розширення воєнної промисловості, складова частина політики протистояння двох соціально-політичних систем.

НАТО – військовий союз, утворений 4 квітня 1949 р. у Вашингтоні. Передбачає спільне право на оборону, згідно якого збройний напад на одну з

держав союзу розглядається як напад на всі держави НАТО. Діє на території його європейських партнерів і всього регіону Північної Атлантики .

Націоналізм – система ідей і цінностей, яка розглядає націю як абсолютну цінність, як основу розвитку суспільства.

Націонал-соціалісти – члени німецької Націонал-соціалістичної робітничої партії (НСРП), яка діяла в Німеччині в 1919 – 1945 рр.

Нова економічна політика (НЕП) – запроваджена радянською владою відповідно до рішень X з'їзду РК(б) в березні 1921 р. Тривала до 1928 р. Новою названа на відміну від попередньої політики « воєнного комунізму». Ключовим елементом НЕПу була заміна продрозверстки продподатком, яка потягнула за собою відновлення товарно-грошових відносин між містом і селом. Внаслідок цього держава змушена була відкрити шлях до вільного підприємництва і перейти від комуністичних на капіталістичні засади управління націоналізованими галузями господарства, виступаючи як сукупний капіталіст.

Операція «Вісла» – злочинний захід польського комуністичного режиму проти українського населення на українських етнічних землях 1947 р. Полягав у примусовій депортації українців на території у західній та північній частинах Польської держави, що до 1945 р. належала Німеччині.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) – найбільша й найважливіша міжнародна організація, створена у 1945 р. на конференції у Сан-Франциско за ініціативою провідних держав антифашистської коаліції внаслідок розгрому сил агресії й фашизму в Другій світовій війні. Статут ООН підписаний 51 країною 24 жовтня 1945р. Мета організації – підтримка та зміцнення міжнародного миру і безпеки, розвиток дружніх відносин між державами, забезпечення міжнародного співробітництва в економічній, соціальній, культурній та ін.. сферах, захист прав і свобод тощо. На початок XXI ст. у складі ООН налічується 185 держав. Основні органи ООН – Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і Соціальна Рада, Рада з опіки, Міжнародний Суд, Секретаріат. Постійне місце знаходження штаб-квартири ООН – Нью-Йорк (США).

Остарбайтер – німецький термін на означення осіб, які були вивезені гітлерівцями зі східних окупованих територій протягом Другої світової війни на примусові роботи до Німеччини.

П'ятирічка – п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР; період, охоплений цим планом.

Пакт Молотова-Рібентропа – назва радянсько-німецького договору про ненапад з секретним додатковим протоколом, підписаного 23 серпня 1939 р. у Москві наркомом закордонних справ СРСР В. Молотовим та міністром закордонних справ Німеччини Й. фон Рібентропом. Цим

протоколом визначалась сфера взаємних інтересів обох держав у Східній Європі.

Пацифікація – офіційна назва масових репресій щодо населення Західної України, проведених урядом

Перебудова – політичний курс радянського керівництва, що реалізувався в СРСР 1985 – 1991 рр. Його суть полягала у спробі шляхом «революції згори» здійснити системну модернізацію суспільства. Реформування в політичній сфері полягало у намаганні передати владу від партійного апарату до державних органів влади, в економічній – поступовий перехід до ринкової економіки; у міжнародних відносинах – визнання загальнолюдських цінностей, відмова від політики «холодної війни».

План Маршалла – американська програма відбудови економіки і стабілізації фінансової системи країн Європи після Другої світової війни.

Реквізиції – примусове вилучення державою чи органами майна громадян, підприємств чи установ.

Репресії – каральні заходи, покарання, вживані державними органами.

Розкуркулення – політика експропріації заможної частини селянства, яка проводилася у відповідності з більшовицькою концепцією соціалістичних перетворень.

Суверенітет – верховенство, повнота і зовнішня незалежність державної влади, право народу на політичне самовизначення.

Тоталітаризм – поняття, що визначає систему, яка здійснює або намагається здійснювати цілковитий контроль над усіма сферами суспільної діяльності та над життям кожної людини зокрема, з фактичною ліквідацією демократичних прав і свобод, із репресіями щодо опозиції та інакодумців. Основні ознаки тоталітаризму: 1) монополізація влади єдиною масовою партією, її зрощення з державним апаратом, повне знищення громадянського суспільства, незалежного від влади приватного життя, усунення будь-якої опозиції, запекла боротьба зі справжніми або уявними ворогами й функціонування розгалуженого репресивного апарату, панування єдиної офіційної ідеології, що пронизує й підпорядковує всі сфери суспільного життя, використання безальтернативних виборів, соціальні обмеження, монополізація держави над ЗМІ, сувора цензура та контроль над суспільною свідомістю.

Тоталітарний політичний режим – це режим, при якому держава прагне повного, всеохоплюючого контролю над усіма сторонами життя суспільства і людини.

Українізація – політика ВКП(б), здійснювана в Україні у 1920 – х – на початку 30 – х років. Українізація – різновид політики коренізації, що була проголошена у квітні 1923 р. на XII з'їзді РКП(б) з метою укорінення (звідси й назва політичного курсу – коренізація) компартійно-радянських структур

влади у національних республіках. Її суть полягала в тому, щоб управлінські структури оволодівали мовами і культурними традиціями місцевого населення, а також поповнювалися за рахунок його представників. Це мало забезпечити центру контроль над периферією не тільки силовими, а й адміністративно – політичними засобами, значно підвищити ефективність здійснюваної місцевими мовами ідеологічної роботи. Однак в офіційних партійних документах декларувалося, що основною метою цієї політики є сприяння розвитку культур і мов корінних національностей.

Українська Гельсінська спілка – легальна загальнонаціональна організація партійного типу, заснована 7 липня 1988 р. на зборах членів української Гельсінської групи сприяння виконанню Гельсінських угод.

Українське питання – це питання про умови і механізм возз'єднання українських земель та створення власної української державності.

Фашизм – реакційна політична течія, що виникла в Італії в 1919 р., пов'язана з режимом Муссоліні, який називався фашистським, а також форма тоталітаризму, відкрито терористична диктатура. Інколи фашизмом називають режим у Німеччині, установлений Націонал-соціалістичною робітничою партією цієї країни в 1933 р.

«Холодна війна» – поняття, яке характеризує стосунки між капіталістичною та соціалістичною системами після Другої світової війни (між СРСР і США). Пов'язана з утворенням біполярної моделі міжнародних відносин. У СРСР «холодна війна» визначалася як „політика з позиції сили”, яку імперіалістичні країни здійснювали проти країни.

Чорнобильська катастрофа – найбільша техногенна катастрофа всіх часів. У ніч з 25 на 26 квітня 1986 р. вибухнув реактор четвертого енергоблоку Чорнобильської атомної станції (ЧАЕС), розташованої у м. Прип'ять (Київська область).

ЮНЕСКО – спеціалізована установа ООН із питань освіти, науки і культури. Утворена в 1946 р. З метою сприяння справі миру і безпеки, культури та інформації. Нині членами ЮНЕСКО є понад 160 держав.

ХРОНОЛОГІЯ

1921, березень – X з'їзд РКП(б) прийняв рішення про перехід до нової економічної політики.

1922, 30 грудня – I Всесоюзний з'їзд Рад проголосив утворення СРСР.

1923, квітень - XII з'їзд РКП(б) проголосив коренізацію, український різновид якої дістав назву «українізація».

1924, січень – прийняття I Конституції СРСР, конституційне оформлення СРСР.

1924, 12 жовтня – утворення Молдавської АРСР у складі УСРР.

1925, грудень – XIV з'їзд ВКП(б) проголосив курс на індустріалізацію.

- 1927, грудень** – XV з'їзд ВКП(б) проголосив курс на колективізацію.
- 1929, січень** – на конгресі у Відні створено ОУН.
- 1930, листопад** – початок масової колективізації і «розкуркулення».
- 1934, січень** – постанова XII з'їзду КП(б)У про перенесення столиці УСРР з Харкова до Києва.
- 1937, січень** – прийняття нової Конституції УРСР.
- 1939, 15 березня** – проголошення незалежності Карпатської України
- 1939, 23 серпня** – підписання договору між СРСР і Німеччиною про ненапад, а також таємної угоди про сфери впливу в Східній Європі.
- 1939, 1 вересня** – початок Другої світової війни.
- 1939, 17 вересня** – напад СРСР на Польщу. Окупація Західної України.
- 1939, 28 вересня** – підписання радянсько-німецького договору про дружбу та кордони.
- 1940, 28-30 червня** – інкорпорація Бессарабії та Північної Буковини до складу СРСР.
- 1941, 22 червня** – напад Німеччини на СРСР.
- 1941, 30 червня** – проголошення у Львові Української держави.
- 1941, 5 липня-19 вересня** – оборона Києва.
- 1941, 4 серпня-16 жовтня** – оборона Одеси.
- 1941, 30 жовтня-4 липня 1942р.** – оборона Севастополя.
- 1942, травень** – поразка Червоної Армії під Харковом та в Криму.
- 1942, 20 червня** – створення Українського штабу партизанського руху.
- 1942, 22 липня** – завершення окупації України німецькими військами.
- 1942, жовтень** – створення Української повстанської армії.
- 1942, 18 грудня** – початок визволення території України.
- 1943, вересень-листопад** – битва за Дніпро. Визволення Києва (6 листопада).
- 1944, лютий** – сутички УПА з частинами Червоної Армії.
- 1944, 8 вересня-28 жовтня** – визволення радянськими військами Закарпаття. Завершення звільнення території України.
- 1945, 8 травня** – капітуляція Німеччини.
- 1945, 26 червня** – відбулося підписання Статуту Організації Об'єднаних Націй. УРСР – одна з держав-засновниць ООН.
- 1945, 29 червня** – радянсько-чехословацький договір про кордони.
- 1945, 16 серпня** – договір між СРСР і Польщею про кордони.
- 1946** – радянсько-румунський договір про кордони.
- 1946, 8-10 березня** – ум. Львові відбувся «Собор Греко-Католицької церкви», що прийняв рішення про скасування Берестейської церковної унії, про розрив з Ватиканом і об'єднання з Російською православною церквою.
- 1946-1947** – голод в Україні.

1947, квітень-серпень – депортація українців Лемківщини і Холмщини до північної і західної Польщі (акція «Вісла»).

1948, серпень-вересень – наступ на генетику в Україні.

1949, лютий – початок боротьби з космополітизмом

1949, 21 листопада – Президія Верховної Ради УРСР схвалила державний гімн, герб і прапор УРСР.

1950, 5 березня – загибель Романа Шухевича. Затухання активності УПА.

1954, 19 лютого – Указ Президії Верховної Ради СРСР про передачу Кримської області зі складу РРФСР у склад УРСР.

1956, 14-25 лютого – XX з'їзд КПРС.

1961, січень – судовий процес над членами Українського робітничо-селянського союзу (Л. Лук'яненко та ін.).

1966, 3 січня – початок запровадження економічних методів управління промисловістю (Косигінська реформа).

1965, літо – осінь – арешт 60 представників української інтелігенції.

1971, січень-травень – арешти представників української інтелігенції (В. Чорновіл, Є. Сверстюк, І. Світличний, І. Дзюба, В. Стус та ін.).

1976, 9 листопада – утворено Українську Гельсінську групу.

1978, 20 квітня – прийняття нової Конституції УРСР.

1989, липень – Шахтарські страйки у Донбасі та Західній Україні.

1989, вересень – утворення Народного руху за перебудову, початок багатопартійності в Україні.

1990, 16 липня – «Декларація про державний суверенітет України».

1991, 19-21 серпня – Спроба державного перевороту у Москві.

ТЕСТИ ТА КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. На яких офіційних (формальних) засадах відбулось об'єднання (приєднання) українських земель у складі СРСР, Польщі, Румунії, Чехословаччини і яким було їх фактичне становище?

- а) Конфедерація, федерація, національно-державна автономія;
- б) національно — територіальна автономія;
- в) національний регіон унітарної держави;
- г) невизначений статус.

2. Уклавши договір з РРФСР у грудні 1920 р., а потім об'єднавшись у складі СРСР, які ознаки державності УСРР зберегла (позначити +), а які втратила (позначити —)?

а) громадянство; б) конституція; в) самостійність зовнішньої політики,

г) незалежна національна армія; д) дипломатичні відносини з іншими країнами; е) органи законодавчої ладі; є) грошова система; ж) економічна політика; з) органи управління культурою та освітою.

3. В яких сферах суспільного життя не забезпечив плюралізм?

а) політика; б) економік; в) культура; г) ідеологія.

4. Позначте цифрами (1,2,3), в якій послідовності здійснювались заходи, чи завершувались відбудовчі процеси:

скасування продрозкладки; відбудова важкої промисловості; відбудова легкої промисловості.

5. Покажіть ознаки, характерні для політики «воєнного комунізму» і «нової економічної політики»:

а) продподаток; б) продрозкладка; в) багатоукладна економіка; г) концесії; д) загальна трудова повинність; е) регульований розподіл продуктів виробництва; є) товарно - грошові відносини.

6. В яких містах України знаходилися промислові підприємства:

1. «Азовсталь».

2. Металургійний завод ім. Петровського.

3. Дніпрогес з комплексом підприємств.

4. Паровозобудівні заводи.

5. Тракторний завод.

6. Завод сільськогосподарського машинобудування «Серп і Молот».

А) Дніпропетровськ; Б) Запоріжжя; В) Луганськ; Г) Маріуполь; Д) Одеса;

Е)Київ; Є) Харків; Ж) Суми.

7. Чому надавалися головні пріоритети в ході індустріалізації?

а) важкій чи легкій промисловості; б) промисловості чи сільському господарству; в) горизонтальним чи вертикальним структурам управління; г) усупільненій чи індивідуальній праці; д) економічному прискоренню чи підвищенню життєвого рівня трудящих; е) професійній компетентності чи соціальним критеріям у кадровій політиці.

8. На яких засадах ґрунтувався господарський механізм в умовах форсованої індустріалізації:

а) економічних законів чи директивного планування;

б) матеріального заохочення чи адміністративного тиску.

9. В яких галузях науки працювали видатні українські вчені 1920 -30-х рр..?

М. Грушевський, М. Гамалія, Д. Багалій, А. Кримський, Д. Заболотний, О.Фомін, Д. Яворницький, М. Стражеско.

10. Хто очолював у 1930-і рр. академію наук УРСР?

а) В. Вернадський; б) М. Грушевський; в) О. Богомолець; г) Д. Заболотний, д) В. Липський; е) К. Воблій.

11. Розрийте процес зародження тоталітарної системи в Україні.

12. Визначте хронологічні рамки нової економічної політики.

13. «Великий перелом» кін. 1920-х — поч. 1930-х рр. означав на практиці друге втілення «воєнного комунізму». Назвіть кілька ознак, що підтверджують цю тезу .

14. Висвітліть політику українізації та причини її згорання.

15. В якому році розпочалася насильницька суцільна колективізація українського села?

16. Хто із сталінських емісарів був посланий в Україну для «організації» хлібозаготівель 1932 р.?

17. В якому році розпочалося масове розкуркулення українського селянства та яку кількість селянських господарств в Україні було експропрійовано за роки суцільної колективізації?

18. Коли була скасована карткова система забезпечення населення продуктами харчування?

19. Назвіть основні організації і партії, що боролися за самостійну соборну Україну на території західноукраїнських земель у 1920-30-і рр.

20. Коли була проголошена незалежна Карпатська Україна, хто був її першим президентом?

1. Коли розпочався напад Німеччини на СРСР?

а) 1 вересня 1939 р.; б) 22 червня 1940 р.; в) 22 червня 1941 р.; г) 1 вересня 1941 р.

2. Яку назву мав план воєнної кампанії проти ССР?

а) «Ост»; б) «Барбаросса»; в) «Оверлод»; г) «Багратіон».

3. Хто командував військами Київського Особливого військового округу в передвоєнні роки?

а) І. Баграм'ян; б) О. Василевський; в) М. Ватутін; г) Г. Жуков; д) М. Кирпонос; е) І. Конєв; є) К. Рокосовський; ж) С. Тимошенко.

4. Хто командував обороною Києва?

а) генерал Г. Жуков; б) генерал М. Кирпонос; в) маршал С. Будьонний.

5. Вкажіть, коли була створена Українська Повстанська Армія (УПА)?

а) 14 вересня 1941 р.; б) 14 листопада 1941 р.; в) 14 лютого 1942 р.; г) 14 жовтня 1942 р.

6. Хто був командиром УПА?

а) А. Мельник; б) С. Бандера; в) Р. Шухевич.

7. Яку операцію називають «Сталінградом на Дніпрі» ?

а) Київську; б) Корсунь –Шевченківську; в) Львовсько-Сандомирську.

8. Коли Україна стала членом ООН?

а) 1945 .; б) 1948 р.; в) 1991 р.

9. У якому році було приєднано Закарпаття до УРСР:
а) 1939 .; б) 1940 р.; в) 1944 р.; г) 1945 р.
  10. Коли капітулювала нацистська Німеччина?
а) 8 травня 1945 р.; б) 9 травня 1945 р.; в) 1 вересня 1945 р.; г) 2 вересня 1945 р.
  11. Охарактеризуйте плани Німеччини щодовоєнної кампанії проти СРСР.
  12. Визначте суть «нового порядку», встановленого нацистами в Україні.
  13. В чому полягав колабораціонізм певної частини українців з окупантами?
  14. Доведіть всю трагічність панування сталінського та фашистського тоталітарних режимів для України.
  15. У складі якої держави опинилася Карпатська Україна (Закарпаття) 3-го березня 1939 р.?
  16. Де знаходилось місце масового знищення мирного населення Бабин Яр?
  17. Що Вам відомо про масове примусове вивезення населення України до Німеччини?
  18. Що Ви знаєте про підпільний рух на окупованій фашистами території України?
  19. 2070 українців під час війни удостоєнні звання Героя Радянського Союзу. Один з них — тричі. Назвіть його прізвище.
  20. Коли було завершено визволення України від окупантів?
  21. Визначте значення діяльності радянського партизанського руху та УПА.
  22. Яких втрат зазнала Україна в Другій світовій війні?
  23. Охарактеризуйте боротьбу між силами УПА та НКВС: причини та результати.
  24. Охарактеризуйте внесок українського народу у перемогу над фашизмом.
-
1. Хто очолював уряд України після війни?
а) Н. Кальченко; б) Д. Коротченко; в) М. Хрущов.
  2. Кількість жертв голоду 1946-1947 рр. налічувала:
а) 200 тис. чол.; б) 800 тис. чол.; в) 3 млн. чол.; г) 7 млн. чол.
  3. Коли була репресована і заборонена греко-католицька церква в Україні?
а) 1945 .; б) 1946 р.; в) 1953 р.
  4. Хто очолював греко-католицьку церква в повоєнний період?
а) А. Шептицький; б) Д. Костельник; в) Й. Сліпий.

5. За який твір В.Сосюру було звинувачено в українському буржуазному націоналізмі?

А) «Любіть Україну»; Б) «Червона зима»; В) «Дніпрельстан».

6. Чому П.Шелест активно підтримував звільнення М. Хрущова?

А) Виконував рішення партії; Б) не симпатизував йому; В) претендував на його місце.

7. Яке головне звинувачення було висунуто брежнєвським керівництвом П. Шелесту?

А) недоліки в роботі КПУ; Б) невиконання господарських планів; В) місництво і сепаратизм.

8. Які головні причини зростання труднощів і недоліків у розвитку сільського господарства в Україні ?

а) Екстенсивний шлях розвитку;

б) впровадження нових технологій;

в) недостатні капіталовкладення;

г) відсутність сільськогосподарського машинобудування;

д) байдужість людей;

е) відсутність матеріального заохочення;

є) відсутність соціальної сфери;

ж) вплив молоді у міста;

з) бюрократичні методи управління;

и) перевага політичних розрахунків керівництва партії та країни над економічними.

9. У чому головні причини застійних явищ у промисловості України?

а) Діяльність раднаргоспів;

б) інтенсивний шлях розвитку;

в) екстенсивний шлях розвитку;

г) впровадження у виробництво досягнень науки і техніки;

д) економічні методи управління;

е) командно - адміністративні методи керівництва;

є) згорання демократії;

ж) відсутність економічних стимулів до праці;

з) досягнення паритету із США у розвитку військово-промислового комплексу.

10. Визначіть головні проблеми соціальної сфери життя:

а) освіта;

б) охорона здоров'я;

в) рівень забезпеченості житлом;

г) забезпечення права на відпочинок;

д) рівноправність націй;

- е) різні можливості для розвитку культури;
  - є) відсутність релігійних переслідувань.
11. Визначте, у чому полягав процес русифікації?
- а) сприянні розвитку російської культури;
  - б) обмеженні у підготовці національних кадрів;
  - в) викладання у вузах переважно російською мовою;
  - г) переведенні більшості шкіл у містах на російську мову викладання;
  - д) запровадження в усіх установах переважно російської мови;
  - е) сприянні у підготовці національних кадрів;
  - є) переслідуванні учасників національно - визвольного руху;
  - ж) розбудові національної держави;
  - з) асиміляції неросійських народів;
  - и) виданні переважно російської літератури.
12. Яку мету ставив правозахисний рух в Україні?
- а) захист прав людини;
  - б) боротьба проти русифікації;
  - в) боротьба за незалежну Україну;
  - г) боротьба за національне відродження;
  - д) сприяння розвитку національної культури;
  - е) захист прав інших народів України;
  - є) захист прав російського народу.
13. Хто з учасників національно - визвольного руху в 1970 – 80-х рр. очолив Українську Гельсінську Спілку?
- а) В. Чорновіл; б) Л. Лук'яненко; в) В. Стус; г) М. Горинь; д) І. Дзюба.
14. Хто автор широко відомої праці «Інтернаціоналізм» чи «русифікація» ?
- а) В. Чорновіл; б) Л. Лук'яненко; в) В. Стус; г) М. Горинь;
  - д) І. Дзюба.
15. Із чиеї ініціативи почалася так звана перебудова ?
- а) національно - визвольного руху; б) М. Горбачова;
  - в) профспілок; г) неформальних організацій;
  - д) обумовлена ходом розвитку суспільства.
16. Коли було прийнято Конституцію «розвинутого соціалізму»?
- А) 1976 р.; б) 1977 р.; в) 1978 р.; г) 1979 р.
17. Вкажіть прізвища засновників Народного руху України:
- а) В.Чорновіл; б) Л.Скорик; в) М.Горинь; г) Б.Горинь;
  - д) І.Драч; е) Д.Павличко; є) П.Загребельний.
18. Коли сталася Чорнобильська катастрофа?
- А) 1985 р.; б) 1986 р.; в) 1987 р.; г) 1988 р.

19. Коли була прийнята Декларація про державний суверенітет?
А) 16 червня 1987 р.; б) 16 липня 1990 р.; в) 24 серпня 1991 р.
20. Коли відбулась спроба державного перевороту в СРСР?
А) 21-24 серпня 1990 р.; б) 19-21 серпня 1991 р.; в) 16-18 листопада 1992 р.
21. Які територіальні зміни відбулися в Україні в середині 40-х-на початку 50-х рр.?
22. З якою метою здійснювалися переселення українського населення з Польщі до СРСР і операція «Вісла»?
23. Назвіть стратегічні цілі й дайте характеристику тактики ОУН-УПА в післявоєнний період?
24. Наскільки радикальною була спроба змінити політичний режим в Україні після смерті Сталіна?
25. За якими напрямками розгорталася «десталінізація» в Україні? У чому виявилася її специфіка?
26. Якими були наслідки часткової реабілітації жертв «культу особи» та політичних і соціально-економічних реформ М. Хрущова?
27. Чому заходи щодо десталінізації суспільства не призвели до зміни політичної системи в УРСР?
28. Чому виник дисидентський рух в Україні та якою була мета його учасників? Назвіть найпоширеніші форми опозиційного руху в Україні у 60-80-ті рр. ХХ ст.
29. Охарактеризуйте головні чинники, що зумовили застій економічного, суспільно-політичного життя в СРСР? Якими були особливості періоду застою в Україні?
30. Що таке номенклатура та яке місце вона посідає в адміністративно-командній системі? Чи існує номенклатура сьогодні?
31. Чим була зумовлена спроба реформувати суспільство в СРСР шляхом перебудови? Чому без реформ у політичній системі неможливо було провести всю низку перебудовчих процесів суспільного життя?
32. Яку роль у процесі здобуття Україною незалежності відіграв Народний Рух України та інші політичні об'єднання громадян?
33. Яку роль відіграла у вітчизняній політичній історії Декларація про державний суверенітет України?

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Характерні ознаки політики «воєнного комунізму».
2. Утворення СРСР. Статус України.
3. Економічне, соціальне та повсякденне життя населення в роки непу.

4. Українська військова організація та Організація українських націоналістів.
5. Колабораціонізм в Україні.
6. Радянізація західних областей України.
7. Примусове виселення з Криму в східні регіони СРСР татар, греків, вірмен.
8. Опозиційний рух в УРСР у другій половині 60-х – першій половині 80-х років ХХ ст.
9. Перебудова та її особливості в Україні.
10. Чорнобильська катастрофа.
11. Іван Огієнко і національна вища школа України.
12. Теорія «боротьби двох культур» на початку 20-х років ХХ ст.
13. Новий творчий метод радянської культури – соціалістичний реалізм.
14. «Розстріляне відродження» – сторінка національної культури.
15. Фундаментальні наукові розробки вчених ХХ ст.
22. Телебачення – нове явище культурного життя ХХ ст.
23. Національний колорит в пісенній творчості «застійного» періоду.
24. Культурні та наукові надбання українського зарубіжжя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акція «Вісла». Документи. – Львів, 1997.
2. Баран В. К. Даниленко В. М. Україна в період системної кризи (1946 - 1980-і рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко // Україна крізь віки: У 15 т. – К.: Альтернативи, 1999. — Т.13.
3. Баран В. К. Україна після Сталіна: Нарис історії 1953-1985 рр. / В. К. Баран. – Львів, 1992.
4. Безсмертя: Книга пам'яті України. 1941-1945. — К., 2000.
5. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. / І. Білас. – К., 1994.
6. Борисенко В. Й. Курс української історії / В. Й. Борисенко. – К., 1998.
7. Брайчевський М. Конспект історії України / М. Брайчевський.— К.: Знання, 1993. — С. 146-159.
8. Брицький П.П. Україна в Другій світовій війні /П. П. Брицький.— Чернівці, 1994.
9. В боротьбі за українську державу / Ред. М.Г.Марунчак. — Львів: Меморіал, 1992.

10. Вегеш М.М. Карпатська Україна 1938-1939 років у загальноєвропейському історичному контексті: У 2-х тт./ М. М. Вегеш. – Ужгород, 1997.
11. Воронов І.О., Пилявець Ю.Г. Голод 1946-1947 рр. / І.О. Воронов,
12. Ганжа О. Українське селянство у боротьбі проти тоталітарного режиму / О. Ганжа // Історія України. – 2000. – №45.
13. Грицак А. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст. / А. Й. Грицак. – К., 1996.
14. Грицак Я. Радянська Україна у 1920-х рр.: доба «українізації» А. Й. Грицак // Історія України. – 1998. – №19.
15. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст. / Т. Гунчак. – К.: Либідь, 1993.
16. Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-ті рр.) / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов. – К., 1991.
17. Даниленко В.М. Сталінізм на Україні: 20-30-і рр. / В.М. Даниленко, Г.В. Касьянов, С. В. Кульчицький. – К.: Либідь, 1991.
18. Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. // Україна на зламі історичних епох. Державотворчий процес 1985-1999 рр. – К.: Екс Об, 2000. – С. 181-186.
19. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація / І. Дзюба. – К., 1998.
20. Зайцев Ю. Д. Дисиденти: опозиційний рух 60-80-х рр. / Ю. Д. Зайцев // Сторінки історії України: ХХ ст. – К.: Освіта, 1992. – С. 195-235.
21. Захаров Б. Нарис історія дисидентського руху в Україні 1956-1987 / Б. Захаров. – Харків, 2003.
22. Зимомря М. Герой України – Августин Волошин / М. Зимомря. – Дрогобич, 2006.
23. Шаповал Ю. І. УПА: сторінки історії / Ю. І. Ільюшин І.І. ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів) / І. І. Ільюшин. – К., 2000.
24. Історія України / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1996. – С. 272-283.
25. Історія України. Документи. Матеріали: Укладач В.Ю. Король. – К., 2002.
26. Історія України: нове бачення: У 2 т. – К.: Україна, 1996. – Т.2. – С. 363-428.
27. Історія української еміграції: навч. посібник. – К.: Вища шк., 1997. — С. 277-335.
28. Касьянов Г. В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років / Г. В. Касьянов. – К., 1995.

29. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-1930-х років: соціальний портрет, історична доля / Г. В. Касьянов. – К.: Едмонт, 1992.
30. Ковалюк В. Р. Західна Україна на початку Другої світової війни / В. Р. Ковалюк // Сторінки історії України: ХХ ст. – К.: Освіта, 1992. – С. 105-120.
31. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.) М. В. Коваль // Україна крізь віки: У 15 т. - К., 1999. – Т. 12.
32. Колективізація і голод на Україні (1929-1933): Зб. документів і матеріалів. – К., 1992.
33. Кондратюк В. Україна в 20-30-х роках: суспільно-політичне життя ХХ ст. / В. Кондратюк В., О. Зайцев . – Львів, 1993.
34. Короткий довідник з історії України / Курас І.Ф., Багмет М.О., Федьков І. І. та ін. – К., 1994.
35. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж; Нью-Йорк; Львів. – 1993.
36. Кульчицький С. В. Демографічні наслідки голоду 1933 р. на Україні / С. В. Кульчицький. – К., 1989.
37. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.) / С. В. кульчицький // Україна крізь віки: У 15т. – К., 1999. – Т.ІІ.
38. Кульчицький С. Зміст радянської українізації 20-х рр. / С. кульчицький // Історія України. – 1997. – №№38-39.
39. Кульчицький С. Масовий терор 1937-го: погляд через 60 років / С. Кульчицький // Історія України. – 1997. – №19.
40. Курносів Ю. О. Інакомислення в Україні (60-ті-перша половина 80-х рр. ХХ ст.) / Ю. О. Курносів. – К., 1994.
41. Кучер В. І. Україна у Другій світовій війні (1939-1945) / В. І. Кучер, П. М. Чернега. – К.:Генеза, 2004.
42. Кучер В. ОУН-УПА в боротьбі за незалежну Україну / В. Кучер. – К., 1997.
43. Лисяк-Рудницький І. Політична думка українських радянських дисидентів / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе: В 2-х т. – К., 1994. – С. 477-488.
44. Литвин В. Україна в Другій світовій війні (1939-1945) / Литвин В. М. – К.: Лі-Тера, 2004.
45. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. – Львів, 1993. – Кн. 1; 1999. – Кн. 2.
46. Мироненко О.М. Українське державотворення: не витребуваний потенціал. Словник-довідник /О. М. Мироненко, Ю. І. Римаренко , І. Б. Усенко . – К., 1997.

47. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942-1952 рр.: Док. і матер. – Львів, 1991.
48. Муковський І.Т., Лисенко О.Є. Звитяга і жертовність: Українці на фронтах Другої світової війни / І. Т. Муковський , О. Є. Лисенко . – К., 1997.
49. Національні відносини в Україні у ХХ ст. Зб. док. і матеріалів. – К., 1994.
50. Патриляк І. К. Військова діяльність ОУН (б) у 1940-1942 роках / І. К. Патриляк. – К., 2004.
51. Подвиг на віки. Книга пам'яті України. Місто-герой Київ. – К., 2000.
52. Політична історія України //За ред. Танцюри В. Л. – К., 2001.
53. Романюк І. М. Українське село у 50-ті - перша половина 60-х рр. ХХ ст. / І. М. Романюк. – Вінниця, 2005.
54. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні сер.50-х - поч.1990-х рр. /А. М. Русначенко – К., 1998.
55. Сеньків М. З історії боротьби за соборність українських земель. 1917-1945 рр. /М. Сеньків, І. Думанець. – Дрогобич, 1995.
56. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944-1953 рр. Нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – К., 1998.
57. Сергійчук В. Трагедія Волині: Причини і перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни / В. Сергійчук. – К., 2003.
58. Сергійчук В. Український Крим / В. Сергійчук. – К., 2001.
59. Солдатенко В.Ф. У пошуках соціальної і національної гармонії: ескізи до історії українського комунізму / В. Ф. Солдатенко. – К., 2006.
60. Трубайчук А. Друга світова війна: Коротка історія / А. Трубайчук. – К.: Істина, 1995.
61. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова колегії), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець, В. М. Литвин та ін. – К., 2011. – Кн. 2. – 943 с.
62. Українська дивізія „Галичина”. Історико-публіцистичний збірник. – Київ-Торонто, 1994.
63. Український Голокост 1932-1933 рр.: Свідчення тих, хто вижив: У 3-х т. – К., 2003-2005.
64. Фоменко А. Усе таємне стане явним. Вигадки й правда про радянсько-німецьку війну 1941-1945 років: історичний нарис / Фоменко А. – Д.: ПП "Ліра ЛТД", 2006.
65. Чирко Б. Національні меншини в Україні (20-30-ті роки ХХ ст.) / Б. Чирко. – К., 1995.

66. Чоповський В. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918-1939) / В. Чоповський. – Л., 1993.
67. Шаповал Ю. І. М.С. Хрущов на Україні / Ю. І. Шаповал. – К., 1990.
68. Шаповал Ю. Україна в 20-50-ті роки: сторінки ненаписаної історії / Ю. Шаповал. – К., 1993.
69. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30-50-ті роки ХХ століття / Б. О. Ярош. – Луцьк, 1995.

Модуль № 8

РОЗБУДОВА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

1. Державотворчі процеси в незалежній Україні.
2. Економічне реформування: зміст, характер, наслідки.
3. Україна в системі міжнародних відносин.
4. Особливості розвитку культури.

Мета семінарського заняття: ознайомити студентів з основними державотворчими подіями становлення незалежної України; сприяти формуванню національної свідомості, патріотизму і відповідальності за долю України; окреслити основні засади функціонування та розвитку національної освіти: простежити за зрушеннями, які відбувалися в період незалежності у науковій сфері; ознайомити з особливостями мистецького життя сучасної України.

Ключові поняття і терміни: незалежність, СНД, референдум, президент, гімн, прапор, герб, Конституція, СОТ, НАТО, ГУАМ, УПЦ-КП, «революція на граніті», «помаранчева революція», «Революція Гідності», МВФ, Євро Майдан, «небесна сотня», сепаратизм, АТО, національна програма «Освіта України в ХХІ ст.», Закон України «Про освіту», гуманізація та гуманітаризація освіти, приватні школи, Болонський процес, дистанційне навчання, Недержавні творчі об'єднання, національна колористична школа, асоціативний символізм, райське мистецтво.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Адміністративний ресурс – різновид ресурсів влад, який полягає в широкому використанні системи державного правління задля досягнення бажаного політичного результату.

Багатопартійність – одна з суттєвих ознак розвиненої політичної системи суспільства; існує лише в демократичних країнах із чітким правовим регулюванням соціального і політичного життя та з наявністю громадянського суспільства. Існує три типи багатопартійної системи: 1) біпартизм – визначальну роль відіграють дві провідні партії, які, перемагаючи на виборах, по чергово перебувають при владі; 2) система „двох з половиною партій” - для отримання більшості в парламенті і сформування уряду одна з двох політичних партій вступає в коаліцію з третьою; 3) поліпартизм – наявність багатьох приблизно рівних за силою партій. Для багатопартійності характерна наявність опозиції.

Базові принципи ринкової економіки: 1) економічні свободи, що мають приватну власність і вільну підприємницьку діяльність; 2) конкуренція;

3) обмеження монополістів, які прагнуть диктувати свої умови; 4) автоматичне регулювання, що функціонує завдяки конкуренції та вільному ціноутворенню.

Велика сімка – нарада глав провідних держав світу: США, Великобританії, Канади, Японії, Франції, ФРН, Італії, що вперше була започаткована у 1975 р. На таких щорічних зустрічах-нарадах обговорюються актуальні проблеми світової політики й економіки у контексті відносин Захід – Схід.

Вибори – процес політичного волевиявлення громадян, які, згідно з законом, наділені правом голосу.

Виборча система – сукупність чітко означених, встановлених законодавством певної країни правил і прийомів, які регламентують процес формування органів державної влади шляхом голосування в процесі виборів. Види виборчих систем: 1) мажоритарна, 2) пропорційна, 3) змішана. В Україні за роки незалежності апробовані всі перераховані виборчі системи.

Головні напрями зовнішньої політики України: 1) розвиток двосторонніх відносин; 2) участь у європейському співтоваристві та НАТО; 3) розбудова відносин у рамках СНД; 4) активна участь у роботі ООН, інших міжнародних організацій, 5) участь у загальноєвропейському процесі, а саме: недопущення локальних воєн; участь у миротворчих процесах; уникнення політичної нестабільності; подолання економічного спаду; відмова від закликів переглянути кордони.

Демократизм – виборність органів вищої влади та місцевого самоврядування, участь народу в розв'язанні державних справ, гарантування прав і свобод людини.

Економічні проблеми України після розпаду СРСР – це: 1) одержавлення економіки; 2) командні форми і методи управління; 3) надмірна централізація; 4) екстенсивний шлях розвитку господарства; 5) структурна диспропорційність економіки; 6) диспропорція в територіальному розміщенні продуктивних сил; 7) успадкована структура економіки, яка базувалася на принципі незавершеності; 8) значна мілітаризація економіки; 8) важка екологічна ситуація; 10) соціально-психологічні чинники.

Євромайдан — національно-патріотичні, протестні акції в Україні, передусім, проти корупції, свавілля правоохоронних органів та сил спецпризначення, а також на підтримку європейського вектора зовнішньої політики України.

Європейський Союз (ЄС) – найвпливовіша регіональна міжнародна політична організація європейських держав. Створена в 1951 р. Нині до ЄС входять 25 країн Європи. Виконавчим органом ЄС є Європейська комісія. Склад Комісії затверджується Європарламентом. Штаб-квартира Європейської Комісії розміщується у Брюсселі. Основним органом ЄС з ухвалення рішень є Рада Міністрів, яку очолює Президентство, що регулярно змінюється.

Зовнішня політика незалежної України – це політика, згідно з якою регулюються взаємовідносини між державами і народами на міжнародній арені.

«Кіборги» — "(у значенні «захисники донецького аеропорту») з вересня 2014 року в українських засобах масової інформації та соціальних мережах поширюється вживання терміну кіборги як назви українських вояків — захисників донецького аеропорту під час війни на сході України.

Колора́ди (також колора́доси, колорадські жуки) — зневажлива назва проросійських сепаратистів в Україні, колаборантів, бойовиків або найманців, які під час російської інтервенції в Україну 2014 позначають себе чорно-жовтою (чорно-помаранчевою) смугастою «георгіївською стрічкою». Зовнішньо стрічка нагадує забарвлення колорадських жуків, через що отримала назву «колорадська стрічка». Вважається, що термін «Колорадська стрічка» випустив в обіг російський репортер, телеведучий і публіцист Олександр Невзоров. Він вважає її символом нацистів і власовців, як і російський трико́лор. На його думку, символ перемоги — червоний прапор, а не брендowana Георгіївська стрічка.

Конституція України – Основний Закон України, що визначає її державний та суспільний лад, правову систему, проголошує й закріплює основні права й обов'язки громадян, окреслює компетенції й повноваження законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Структура Конституції України: складається з Преамбули, 15 розділів, 161 статті та 14 пунктів Перехідних положень.

Лобізм – безпосередній тіньовий вплив здебільшого на різні органи державної влади за допомогою груп тиску, аби досягти бажаного рішення чи завадити прийняттю небажаного. Різновид закулісної діяльності, учасники якої, не беручи безпосередньої участі в управлінні державними справами й відкрито не претендуючи на політичну владу, чинять тиск на правлячу еліту ззовні, аби досягти бажаного в економічній, політичній, правовій сферах суспільного життя шляхом лобіювання відповідних законів, постанов уряду, указів президента тощо. Часто лобіювання пов'язане з хабарництвом, шантажем, переслідуванням, обіцянками підтримки під час виборчих кампаній в обмін на ті чи інші послуги. Лобізм може виконувати й позитивні функції, оскільки посилює легітимність роботи парламенту, сприяє обміну інформацією між владою та громадськістю, підвищує ефективність ухвалених державних рішень. Лобізм існує й в Україні, проте його статус не врегульований у законодавчому порядку.

Мафія – організована злочинність, яка має зв'язок і вплив на певні державні структури (посадові особи), відомі політичні кола тощо, підпорядковуючи їх дії власним інтересам.

Мінський протокол (також Мінська тристороння угода, Мінське перемир'я) — угода про тимчасове перемир'я у війні на сході України, досягнута на переговорах у Мінську 5 вересня 2014 року. В розробці та підписанні мирної угоди брали участь представник ОБСЄ Посол Гайді Тальявіні, Другий Президент України Леонід Кучма, посол Росії в Україні Михайло Зурабов, представники самопроголошених ДНР Олександр Захарченко та ЛНР Ігор Плотницький. Дія перемир'я розпочалась о 18.00 5 вересня.

Зміст угоди . Протокол за результатами мінської зустрічі, підписаний представниками ОБСЄ, України та РФ, опублікований на сайті ОБСЄ у ніч на 7 вересня:

Забезпечити негайне двостороннє припинення застосування зброї.

Забезпечити моніторинг та верифікацію з боку ОБСЄ режиму незастосування зброї.

Здійснити децентралізацію влади, зокрема через ухвалення Закону України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» (Закон про особливий статус).

Забезпечити постійний моніторинг на російсько-українському державному кордоні та верифікацію з боку ОБСЄ зі створенням зони безпеки в прикордонних районах України та Російської Федерації.

Негайно звільнити всіх заручників і незаконно утримуваних осіб.

Ухвалити закон про недопущення переслідування і покарання осіб у зв'язку з подіями, які відбулися в окремих районах Донецької та Луганської областей України.

Продовжити інклюзивний загальнонаціональний діалог.

Вжити заходів для поліпшення гуманітарної ситуації на Донбасі.

Забезпечити проведення дострокових місцевих виборів відповідно до Закону України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» (Закон про особливий статус).

Вивести незаконні збройні формування, військову техніку, а також бойовиків і найманців з території України.

Ухвалити програму економічного відродження Донбасу і відновлення життєдіяльності регіону.

Надати гарантії особистої безпеки для учасників консультацій.

Станом на 11:40 (UTC) 7 вересня на сайті ОБСЄ розміщено текст угоди лише російською мовою (англ. This document is available in Russian language only). У майбутньому передбачено розміщення тексту англійською мовою.

«Небесна Сітня» — прийнята в Україні збірна назва загиблих учасників акцій протесту (Євромайдану) у грудні 2013 — лютому 2014 року. Це мирні протестувальники, які мали безпосередній стосунок до ідеї та акції Майдану.

Незалежність – самовизначення української нації, непорушність кордонів, недоторканість і неподільність території, економічна самостійність, самостійна зовнішня політика.

Основні принципи зовнішньої політики України – 1) послідовність, виваженість, передбачуваність; 2) невтручання у внутрішні справи інших держав; 3) взаємоповага, рівноправність, взаємовигода; 4) відмова від участі у військових блоках; 5) підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальними принципами і нормами міжнародного права; 6) визначення пріоритету міжнародного права; 7) відсутність територіальних претензій до інших держав і невизнання їх до себе.

Основні принципи командної економіки: 1) централізм; 2) широке втручання держави в економічне життя суспільства; відсутність конкуренції, що веде до застою, дефіциту, низької якості продукції; 4) пріоритет „політичного”; 5) домінування інтересів держави, а не громадянина; 6) зрівнялівка; 7) нездатність забезпечити розвиток технічного прогресу; 8) порівняно низький рівень задоволення потреб населення.

Пай – земельна частка на право приватної власності на землю. Право на пай може бути об'єктом купівлі, продажу, дарування, обміну, успадкування чи застави надання.

Помаранчева революція – кампанія протестів, мітингів, пікетів, страйків та інших актів громадянської непокорності в Україні, організована і проведена прихильниками Віктора Ющенка, основного кандидата від опозиції на президентських виборах у листопаді грудні 2004 р., після оголошення Центральною виборчою комісією попередніх результатів, згідно з якими нібито переміг його суперник – Віктор Янукович. Акція почалася 22 листопада 2004 р. як реакція на масові фальсифікації, що вплинули на результат виборів.

Популізм – спосіб ведення політичної боротьби, що базується на крайньому спрощенні власної політичної програми, зведенні її до вимог негайної й ніби очевидної для всіх вигоди. Популізм розрахований на популярність певних політичних сил, осіб, партій серед широких верств простих людей, рівень політичної свідомості яких недостатній або зовсім низький.

Правова держава – держава, в якій втілюється в життя принцип панування закону, який полягає у високому авторитеті закону в суспільстві, загальній повазі до нього, рівній відповідальності всіх членів суспільства перед законом. Всі рішення державних органів і посадових осіб приймаються лише на основі закону із дотриманням його вимог.

Приватизація – передача державної чи муніципальної власності за гроші або безкоштовно у власність колективів чи приватних осіб, тобто передбачає зміну власника. Об'єктами приватизації стали: майно державних підприємств;

державний житловий фонд; державний земельний фонд. Метою її здійснення є створення інституту приватної власності.

Рада Європи (РЄ) – найбільша Європейська міжурядова політична організація, яка була заснована 5 травня 1949 р. 10 державами. Україна до Ради Європи приєдналась у 1995 р. Сьогодні Рада Європи налічує 44 держави-учасниці. Членство в РЄ є необхідною умовою вступу країни до Євросоюзу. Штаб-квартира РЄ знаходиться у Страсбурзі (Франція). Мета діяльності РЄ – захист прав людини, парламентської демократії та верховенства права, пошук шляхів спільного вирішення соціальних проблем, розвиток політичного партнерства з новими демократичними країнами Європи тощо.

Регіоналізм – тенденція політичного розвитку держави, яка полягає у децентралізації державної влади. Ґрунтується на прагненні господарчої і політичної самостійності певних територій, які характеризуються спільністю економічного і культурного життя, має особливе значення у поліетнічних державах.

Революція гідності— політичні та суспільні зміни в Україні з 21 листопада 2013 до лютого 2014 року, викликані відходом політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на Європейську інтеграцію та подальшою протидією цьому курсу. Однією з головних причин протестів стала надмірна концентрація влади в руках Президента Віктора Януковича та його «сім'ї», створення системи управління з ознаками фашизму.

Ринкова економіка – тип економічної системи, за якої економічні суб'єкти можуть виступати тільки у якості продавців і покупців, а процес реалізації товару має назву купівлі-продажу. Структуру ринку складають: ринок споживчих товарів, ринок майна, ринок робочої сили, фінансовий та інформаційний ринок.

Ротація – поступова змінюваність осіб в органі влади.

Російська збройна агресія проти України (Російсько-українська Вітчизняна війна з 2014 р.) – політичний та збройний конфлікт між післяреволюційною Україною з одного боку і Росією та створеними нею невизнаними самопроголошеними республіками РК, ДНР, ЛНР з іншого. Складовими частинами російської збройної агресії проти України у 2014 – 2015 рр. є: російська інтервенція до Криму 2014р.; війна на сході України. Незважаючи на численні докази присутності російських військ на території України, офіційно Росія не визнає факту свого вторгнення в Україну, відтак з українського боку війна розглядається як неоголошена. 27 січня 2015 р. Верховна Рада України визнала у своїй заяві-зверненні до міжнародних організацій Росію, як країну-агресора.

Російська інтервенція до Криму (20 лютого 2014 р. - 21 березня 2014 р.) – перша частина збройного конфлікту між Росією та Україною. Розпочата Російською Федерацією в Україні з метою встановлення контролю

над територією Кримського півострову, а саме територіальними одиницями – Севастополь та АР Крим. Парламентська асамблея ОБСЄ в ухваленій 1.07.2014 р. резолюції під назвою «Очевидне, грубе та не виправлене порушення Гельсінських принципів Російською Федерацією» визнала «неспровоковані та засновані на абсолютно безпідставних припущеннях і приводах» дії Росії «військовою агресією на догоду власним інтересам». Наступним етапом стала війна на сході України, офіційно відома як АТО, коли українські військові активно залучились до протистояння з російськими маріонетковими терористичними групами ЛНР та ДНР та іншими російськими диверсантами.

Самміт – зустріч, переговори на найвищому рівні.

Світова організація торгівлі (СОТ) – міжнародна економічна організація, що почала діяти з 1 січня 1995 р. на базі Генеральної угоди про тарифи і торгівлю (ГАТТ). Вищий орган СОТ – Конференція міністрів країн учасниць, яка скликається не менше одного разу на два роки. У період між конференціями діють Генеральна Рада і Генеральний директор – вища виконавча особа СОТ, покликана реалізувати рішення Конференції міністрів і Генеральної ради через керований нею Секретаріат організації. У структурі СОТ діє також Третейський суд для розв'язання суперечок між країнами-учасницями організації. На сьогодні членами СОТ є 149 держав світу.

Соціальна держава – держава, що служить усьому суспільству, сприяє розвитку усіх сфер життя, підвищенню матеріального і духовного рівня народу;

Співдружність Незалежних Держав (СНД) – політичне об'єднання, яке складається з колишніх союзних республік СРСР (за винятком Прибалтійських республік). Вважалося, що воно сприятиме розв'язанню спільних для його членів проблем, які виникли після розпаду СРСР. СНД продовжує функціонувати й у наші дні, що засвідчує наявність певних спільних інтересів у держав, утворених із союзних республік СРСР.

Суверенітет – незалежність держави, що полягає в її праві самостійно вирішувати всі внутрішні та зовнішні політичні проблеми без втручання інших держав.

«Тітушки» – збірна назва найманців, часто люмпенізованих кримінальних елементів, гопників, молодиків, в тому числі спортсменів, які використовувалися українською владою для застосування фізичної сили і участі в масових сутичках; зокрема, для перешкоджання діяльності опозиційних активістів та для дій проти вуличних протестів: провокацій, підпалів машин, залякування, побиття та розгону демонстрацій, впливу на процес голосування на виборах тощо. Офіційно визнано використання державними службовцями правоохоронних органів та спецслужби кримінальних бандитських формувань «тітушок» проти

демократичної акції «Євромайдану». Термін з'явився у травні 2013 р. і походить від прізвища спортсмена Вадима Тітушка. Набув широкого поширення з листопаду 2013, в період Євромайдану.

Типи економічних систем: 1) традиційна економіка – характерна для країн із низьким рівнем економічного розвитку; 2) командна економіка – базується на державній власності на засоби виробництва і централізованому економічному управлінні; 3) ринкова економіка.

Томос (грец. *τόμος*) – указ, декрет, окружне послання предстоятеля помісної православної церкви у деяких важливих питаннях церковного устрою. Шляхом надання *томосу* деякій частині «материнської» (кіріархальної) церкви офіційно проголошується автономія в управлінні або автокефалія. У *томосі* використовується урочистіший та повніший підпис, ніж в інших патріарших указах. Після надання томосу про автокефалію предстоятеля Церкви вносять в Диптих і починають згадувати за Літургією на великому вході. У 2018 р. Синодом Вселенського Патріархату прийнято рішення про початок процедур, необхідних для надання томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні. 6 січня 2019 патріарх Варфоломій вручив томос про автокефалію Православної Церкви України митрополиту Київському і всієї України Епіфанію

«Укроп» - одне з прізвисьок українських силовиків зони АТО на сході України. Вперше цей російськомовний неологізм був застосований Стрелковим-Гіркіним як шифр-код під час радіоперемовин з представниками терористичних ДНР та ЛНР. В оригіналі мав негативний зміст. За іронією долі це слово, але з іншим сенсовим навантаженням, набуло широкої популярності та поширення на державному рівні - поява однойменних політичних блоків, шевронів тощо.

Характерні риси сучасної економіки України: 1) повільні темпи проведення економічних реформ; 2) значні сили, які гальмують проведення цих реформ; 3) спад виробництва у промисловості та сільському господарстві; 4) безробіття; 5) низька оплата праці; 6) інфляція; 7) значне зростання цін; 8) незадовільна економічна ситуація; 9) повільні темпи науково-технічного прогресу.

Ядерні держави – держави, що мають ядерну зброю. До таких належать США (з 1945 р.), держави, що утворились після розпаду СРСР (Росія, Казахстан, Україна, Білорусь), Великобританія (1952), Франція (1960), Китай (1964), Індія (1974). За деякими даними, можливість виробляти ядерну зброю мають близько 40 держав.

ХРОНОЛОГІЯ

1991, 24 серпня – прийняття Акту проголошення незалежності України.

1991, 1 листопада – Верховна Рада України прийняла «Декларацію прав національностей України».

1991, 1 грудня – Всеукраїнський референдум на підтримку Акту незалежності України. Обрання Президентом України Л. Кравчука.

1991, 8 грудня – підписання Білоруссю, Росією та Україною Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД).

1994, 14 січня – підписання угоди про ліквідацію ядерної зброї на території України.

1995, 31 жовтня – вступ України до Ради Європи.

1996, 28 червня – прийняття Конституції України.

1997, 31 травня – підписання Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією.

1997, 9 липня – підписання в Мадриді «Хартії про особливе партнерство між НАТО та Україною».

1998, березень – перші вибори до Верховної Ради України за мажоритарно-пропорційною системою.

2001, 5-14 грудня – перший в незалежній Україні перепис населення

2004, жовтень – грудень – вибори Президента України. «Помаранчева революція». Перемога В. Ющенка.

2005, травень – в Україні проведено 50-й міжнародний конкурс «Євробачення».

2006, березень – перші вибори Верховної Ради України за пропорційною системою.

2006, 28 листопада – Закон про голодомор 1932-1933 рр.

2008, травень – вступ до «Всесвітньої торгової організації».

2010, лютий – обрання Президентом В. Януковича.

2013-2014, 21 листопада – 22 лютого – Революція гідності .

2014, 16 січня - Верховна Рада України з порушенням установленної процедури голосування прийняла 10 законів, направлених на звуження конституційних прав і свобод громадян.

2014, 22 лютого – втеча В. Януковича з Києва. Усуненням Верховною Радою Віктора Януковича з поста Президента .

2014, 20 лютого - 21 березня – російська інтервенція до Криму

2014–2015 – військова інтервенція Російської Федерації до України.

2014, 25 травня – позачергові вибори Президента України. Обрання Президентом П. Порошенка.

2014, 26 жовтня – позачергові парламентські вибори в Україні .

2015, 20 лютого – День Героїв Небесної Сотні.

2019, 6 січня – патріарх Варфоломій вручив томос про автокефалію Православної Церкви України митрополиту Київському і всієї України Епіфанію.

ТЕСТИ ТА КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Коли прийнято Акт проголошення незалежності України?
а) 16 липня 1990 р.; б) 24 серпня 1991 р.; в) 1 грудня 1991 р.
2. Коли відбувся Всеукраїнський референдум на підтвердження Акта проголошення незалежності України?
а) 16 липня 1990 р.; б) 24 серпня 1991 р.; в) 1 грудня 1991 р.
3. Кого було обрано Президентом України 1 грудня 1991 р.?
а) В. Гриньова; б) Л. Кравчука; в) Л. Лук'яненка; г) П. Табурянського; д) В. Чорновола; е) І. Юхновського.
4. Коли Верховна Рада України прийняла Основний Закон держави?
а) 16 липня 1990 р.; б) 24 серпня 1991 р.; в) 1 грудня 1991 р.; г) 28 червня 1996 р.
5. Назвіть найвищий орган державної влади в Україні?
а) Президент; б) Кабінет Міністрів; в) Верховна Рада; г) верховний Суд; д) Конституційний Суд.
6. Кого обрано Президентом України 1999 р.?
а) Л. Кравчука; б) Л. Кучму; в) П. Симоненка.
7. Коли відбувся перший у незалежній Україні перепис населення?
а) 1991 р.; б) 2000 р.; в) 2001 р.; г) 2002 р.; д) 2003 р.
8. Кого обрано Президентом України 2004 р.?
а) Л. Кравчука; б) Л. Кучму; в) В. Ющенко; г) В. Януковича.
9. Кого обрано Президентом України 2014 р.?
а) Л. Кравчука; б) Л. Кучму; в) В. Ющенко; г) В. Януковича; д) П. Порошенка.
10. Коли відбулася «Революція гідності»?
а) 2004 р.; б) 2013 р.; в) 2014 р.; г) 2015 р.
11. Чому незалежність України у серпні 1991 р. вдалося здобути мирними засобами? Проаналізуйте внутрішні та зовнішні умови. Що сприяли цьому?
12. Обґрунтуйте історичне значення Акту проголошення незалежності України?
13. Що ви знаєте про СНД?
14. Яке значення для України має її вступ до Ради Європи?
15. Яку позицію займає Україна щодо НАТО? Поясніть свою думку.
16. Охарактеризуйте взаємозв'язки між Україною й українською діаспорою.
17. Визначте причини та наслідки Помаранчевої революції.
18. Визначте причини та результати Революції гідності 2013-2014 рр.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Основні чинники аграрної реформи в Україні.
2. Особливість демографічної ситуації в Україні.
3. Етапи та особливості співробітництва ЄС з Україною.
4. Створення «Співдружності незалежних держав: історія та сучасність».
5. Гарант захисту державної незалежності – збройні сили України.
6. Багатопартійність політичної системи України.
7. Культура українська та культура України (національні культури на теренах сучасної України).
8. Українські культурні осередки за межами України. Дні української культури в різних державах світу.
9. Українці – олімпійські чемпіони.
10. Провідні діячі літератури та мистецтва сучасної України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акт проголошення незалежності України //Україна на зламі історичних епох. Державотворчий процес 1985-1999 рр. – К.: Екс Об, 2000. – С. 199.
2. Алексеев Ю . М. Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985-1999 рр.) / Ю.М. Алексеев, С. В. Кульчицький, А. Г. Слюсаренко. – К., 2000.
3. Базів В.А. Політичні партії в незалежній Україні: генеза і типологія / В. Базів. – Л., 1999.
4. Бойко О. Д. Україна 1991-1995. Тіні минулого чи контури майбутнього: Нариси новітньої історії / О. Д. Бойко. – К.: Магістр, 1996.
5. Губський Б. В. Євроатлантична інтеграція України / Б. В. Губський. – К., 2003.
6. Історія України / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1996. – С. 402-470.
7. Історія України: нове бачення: У 2 т. – К.: Україна, 1996. – Т.2. – С. 408-466.
8. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К., 1996.
9. Корюшко М.І. Іслам в Криму: Релігійно-національна самоідентифікація кримськотатарського народу / М. І. Корюшко , О. Є. Бойцова. – К., 2005.
10. Кравчук Л. Є така держава, Україна / Л. Кравчук. – К., 1994.
11. Кульчицький С. В. Українська революція 2004 /С. В. Кульчицький. – К., 2005.
12. Литвин В. Політична арена України / В. Литвин – К., 1994.

13. Литвин В. Україна на межі тисячоліть / В. Литвин // Україна крізь віки: В 15 т. – К., 2000. – Т.14.
14. Малик Я., Вол Б., Чуприна В. Історія української державності. Львів: Світ, 1995. – С. 168-177.
15. Малик Я. Історія української державності / Я. Малик , Б. Вол , В. Чуприна . – Львів: Світ, 1995. – С. 180-185, 200.
16. Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991-2000 рр. / І.Ф. Курас та ін. – К., 2002.
17. Прокоп М. Напередодні незалежної України: Спостереження і висновки / М. Прокоп. – Львів, 1993.
18. Сергійчук В. Український Крим / В. Сергійчук. – К., 2001.
19. Томенко М. Українська перспектива: історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії. Українська перспектива / М. Томенко. – К., 1995.
20. Трощинський В.П. Українці в світі / В. П. Трощинський, А. А. Шевченко // Україна крізь віки: У 15 т. – К., 1999. – Т.15.
21. Україна багатопартійна: програмні документи нових партій. – К., 1991.
22. Україна в ХХ ст.: Зб. док. і матер. – К.: Вища шк., 2000. – С. 77-125.
23. Україна в другій половині ХХ ст. Нариси історії. – К.: Либідь, 1997.
24. Україна на зламі історичних епох. Державотворчий процес 1985-1999 рр. – К.: Екс Об, 2000.
25. Україна: утвердження незалежної держави (1991-2001) / Н. П. Барановська, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський та ін. За ред. В. М. Литвина. – К., 2001.
26. Українська державність у ХХ столітті. – К.: Політична думка, 1996. – лл С. 225-251.
27. Українська мова в ХХ сторіччі: історія лінгвоциду / Уклад. Л.Масенко, В.Кубайчук, О.Демська- Кульчицька. – К., 2005.
28. Український парламентаризм: минуле і сучасне. – К., 1999.
29. Шморгун О. Україна: шлях відродження: Економіка, політика, культура / О. Шморгун. – К., 1994.
30. Юхновський І. Україна – незалежна держава / І. Юхновський. – Львів, 1994.

КОСТЮК МАЙЯ ВОЛОДИМИРІВНА

ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

Методичні рекомендації для практичних занять для студентів

**спеціальності 091 Біологія
освітнього рівня Молодший бакалавр**